

Making Projects

WAT IS HIER
EIGENLIJK
DE OPGAVE?

p.2-9

Herbestemmen als gebiedsopgave

In een nieuwe, rijksbrede strategie voor rijksvastgoed streeft het rijk naar een beter financieel én maatschappelijk rendement op haar vastgoed. Tegelijk is veel daarvan op zoek naar een nieuwe bestemming. In de Visie Erfgoed en Ruimte, die complementair is aan de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte, wordt dat herbestemmen gezien als een gebiedsopgave: wat is de potentie van dat bezit voor de regio? In samenwerking met de regio's worden mogelijke strategieën getest om de kansen te benutten voor een regionale ruimtelijk-economische agenda.

p.10-19

Ruimte voor duurzame energie in 2050

De transitie naar honderd procent duurzame energie in 2050 zal een grote impact hebben op het Nederlandse landschap. Een beeld van hoe dat eruit ziet hebben we echter niet. En hoe-
ver komen we wanneer allerlei instituties, bedrijven en burgers zelf duurzame energie gaan opwekken? Verkend wordt wat het opgetelde effect kan zijn van al die initiatieven, volgens welke mechanismen ze werken en hoe de overheid zou kunnen faciliteren of stimuleren om dit aandeel te vergroten.

p.20-28

Making Markermeer

In het Markermeer komen ruimtelijk beleid, vele opgaven en talloze projecten elkaar tegen. Er is sprake van tal van maatregelen, op het gebied van waterkwaliteit, waterveiligheid, natuurwaarde, recreatieve waarden, de grote toekomstige verstedelijkingsopgave en de bijbehorende infrastructuur. Veel maatregelen zijn op verschillende momenten aan de orde, terwijl ze elkaar wel beïnvloeden. Waar zitten de projecten elkaar in de weg, waar helpen ze elkaar, waar maken ze misschien andere maatregelen overbodig en hoe werkt dat in tijd?

DE TWEDE RONDE ONTWERPEND ONDERZOEK AAN GROTE NATIONALE PROJECTEN

Atelier Making Projects

Voor de tweede keer organiseert het Ministerie van Infrastructuur en Milieu *Atelier Making Projects*. Voor drie grote ruimtelijke vraagstukken worden verkenningen uitgevoerd, nieuwe toekomst verkend en strategieën ontwikkeld om daar te komen. Het middel daartoe: ontwerpend onderzoek.

Beleidsopgaven zijn complex, spelen zelden op één schaalniveau, lopen door de bestuurslagen heen en ook over de grenzen van sectoren. Een ontwerpende benadering brengt de samenhang in beeld, maakt mogelijke spanningen inzichtelijk en draagt bij aan snellere besluitvorming. In de Actieagenda architectuur en ruimtelijk ontwerp heeft het kabinet de ambitie verwoord om de ontwerpkracht in Nederland te versterken; bij de medeoverheden, maar ook bij het rijk zelf. Hiertoe is *Atelier Making Projects* in het leven geroepen. Met *Atelier Making Projects* wordt aan lopende nationale projecten ontwerpend onderzoek toegevoegd. Dit gebeurt op verschillende manieren en in verschillende fasen van het project. Door met jonge en gerenommeerde ontwerpers in het hart van de organisatie vragen op te werpen en met voorstellen en ontwerpen te komen die de kwaliteit van de projecten versterkt. *Atelier Making Projects* biedt ruimte voor experiment, reflectie en betrokkenheid van onverwachte partijen. Het publieke karakter – door de koppeling met de Internationale Architectuurbiënnale Rotterdam – zorgt voor een concrete meerwaarde in de inhoud en het proces van lopende projecten.

De herbestemming van het vele leegstaande vastgoed, de ruimte voor duurzame

energie, de toekomst van het Markermeer: allen betreffen het grote ruimtelijke vraagstukken van nationaal belang. Bij Markermeer omdat het gaat om de kwaliteit van de leefomgeving in een van de belangrijkste economische regio's van het land. Bij Ruimte voor Duurzame Energie omdat de onafwendbare energietransitie vrijwel overal een grote invloed zal hebben op het gebruik van de ruimte. En Herbestemmen als Gebiedsopgave omdat de hoeveelheid leegstaand vastgoed in Nederland zo groot is, dat vrijwel iedereen ermee te maken heeft: private eigenaars, gemeenten, provincies, maar zeker ook het rijk.

Voor deze projecten is er zowel vanuit het rijk als vanuit lokale overheden beleid om ontwikkelingen te sturen. Maar dat beleid betekent niet dat de toekomst vastligt. Of omdat die toekomst nog heel ver weg ligt, of omdat het beleid weliswaar een richting en een kader aangeeft, maar dit pas in de loop der tijd wordt ingevuld met concrete projecten. Maar ook omdat de rijksoverheid zelden alleen aan zet is. Niet alleen is veel afhankelijk van de manier waarop gemeenten en provincies invulling geven aan beleid, nog veel meer is afhankelijk van allerlei bewoners, bedrijven en maatschappelijke organisaties die ieder hun bijdrage leveren aan de ruimtelijke veranderingen in Nederland.

Waarom dan ontwerpen? Juist in die complexe processen, waarbij inhoudelijke doelen en strategische onderhandelingsposities soms moeilijk van elkaar zijn te onderscheiden, processen die vaak lang duren waardoor de maatschappelijke agenda erachter naar de achtergrond kan verdwijnen, heeft ontwerpen zin. Omdat het de in-

houdelijke doelen centraal stelt en daarmee het proces bevrucht op zijn doelmatigheid, omdat de agenda wordt gevoed door een vaak internationaal, vakmatig discours, het daarmee onverwachte perspectieven inbrengt, andere agenda's adresseert en meer partijen kan binden rondom een project.

In die context is 'ontwerpen' dan ook niet het tekenen van een plan, het schetsen van een oplossing voor een verondersteld 'probleem'. De projecten op dit schaalniveau gaan immers niet over het 'morgen realiseren', maar eerder over het 'over tien of twintig jaar mogelijk maken' en zijn daardoor verbonden met (ruimtelijk) beleid dat van nature gericht is op langetermijneffect. 'Ontwerpen' in deze context betekent het analyseren van ruimtelijke problemen, het schetsen van mogelijke toekomst, het identificeren van nieuwe functies en gebruikers. Door met nieuwe interpretaties de blik op de werkelijkheid te verbreden of door een nieuw verhaal te vertellen kunnen ook nieuwe allianties worden gesloten.

Waarom dan een atelier? Omdat het soms nodig is om heel even buiten de lijntjes te tekenen. Om los van de dagelijkse beleidscontext ruimte te bieden voor experiment, reflectie en betrokkenheid van onverwachte partijen. De resultaten worden gepresenteerd op de Internationale Architectuurbiënnale Rotterdam. Dat biedt aansluiting op een internationaal onderzoeksprogramma en ruimte voor publiek debat. Een auditteam bestaande uit het College van Rijksadviseurs en de curatoren van de biënnale zullen de projecten op gezette tijden aan hun kritische blik onderwerpen. Daarmee is het dus ook geen vrijblijvend experiment. Het is juist die 'vrije denkrimte' die binnen de eigen dynamiek van een project vaak ontbreekt, die cruciaal is bij het werken aan dergelijke langjarige grote

projecten. Dat betekent dat *Atelier Making Projects* weliswaar het kader biedt, de verschillende verantwoordelijke ministeries en directies zijn zelf de opdrachtgever voor het onderzoek.

Wat kunt u nog meer verwachten?

In deze 'krant' zullen wij om de drie maanden verslag doen van het project. We staan nu aan het begin: het formuleren van de opgaven en het geven van de opdrachten. In deze krant laten we zien wie de opdrachtgevers zijn, waar zij mee bezig zijn en wat hun agenda is. We laten ook de wereld daaromheen zien: wat is er gaande en in welke context moeten zij opereren? Wat gebeurt er allemaal al, zowel op de grond als qua lopend beleid?

Bij de volgende editie zijn de ontwerpers een goed eind op weg. We zullen hen dan ook bevragen: welk maatschappelijk probleem wordt hier eigenlijk opgelost? Wie ben je onderweg tegengekomen die nog niet aan tafel zat? Maar ook: wat heb je ontdekt dat wel eens gevolgen zou kunnen (of moeten) hebben voor het ruimtelijk beleid waar we het nu mee doen? En natuurlijk gebruiken we deze krant om de resultaten aan u te kunnen laten zien.

Daarna volgt de presentatie op de Internationale Architectuurbiënnale Rotterdam: een publieke tentoonstelling met volop ruimte voor debat. In die context keren we terug bij de opdrachtgevers van het ontwerpend onderzoek. Met als belangrijkste vraag: wat hebben we nu geleerd? Hoe relateren de lessen aan het bestaande (ruimtelijk) beleid? Maar we gaan ook langs bij de talloze lokale en regionale stakeholders, die nu al – of in de loop van het traject zijn aangehaakt. Daarmee ook op zoek naar de vraag: wie is er nu aan zet? Wordt vervolgd.

De rijksoverheid heeft in de toekomst minder ruimte nodig en zoekt naar een nieuwe bestemming voor haar vaak ook bijzondere gebouwen. Juist die karakteristieke gebouwen, waaronder ook Rijksmonumenten maken vaak een bijzondere energie los. De onderzoeksvraag is of we een aanpak kunnen ontwikkelen waarbij die energie maximaal wordt gebruikt voor de regionale agenda.

Herbestemmen als gebiedsopgave

Foto: Elbert Arens

In een nieuwe, rijksbrede strategie voor rijksvastgoed streeft het rijk naar een beter financieel én maatschappelijk rendement op haar vastgoed. Andere doelstellingen van het rijk, op het gebied van bevolkingskrimp, duurzaamheid en monumentaal erfgoed zullen expliciet in het handelen moeten worden betrokken. Tevens wordt gekeken wat de gevolgen zijn op regionaal schaalniveau. In de Visie Erfgoed en Ruimte is de herbestemming van monumentaal vastgoed benoemd als een gebiedsopgave: het gaat niet alleen om de nieuwe bestemming van een enkel gebouw, maar om de betekenis en de potentie van het geheel voor de regio. In het project 'Herbestemmen als gebiedsopgave' in Atelier Making Projects komen rijksvastgoed, cultureel erfgoed, rijksbeleid, markt en regionale ruimtelijke ontwikkeling bij elkaar.

Daarom worden een aantal vragen nader onderzocht. Hoeveel van het (monumentale) vastgoed in een regio is eigenlijk van het rijk? Hoe ziet dat eruit en welk deel daarvan is op zoek naar een nieuwe bestemming? Wat komt er in het gebied nog meer vrij? Welke (potentiële) behoeften zijn er in de

markt? Is er een speciale rol voor monumentaal vastgoed binnen toekomstvisies van gemeenten of provincies? En kunnen die ruimtelijk-economische visies ook sturend zijn voor de beslissingen van het rijk, zij het verkopen, herbestemmen of slopen. Het resultaat van het onderzoek moet laten zien wat de gebiedsbenadering meer oplevert dan een aanpak per object, en wat hiervoor dan het juiste schaalniveau is: wijk, stad of regio.

Regionale ontwikkelingen, de potenties van het vrijvallend vastgoed en de kansen van het monumentaal vastgoed daarbinnen, de behoeften van de markt en de beleidsdoelen worden geanalyseerd, kansen en opgaven in de regio's expliciet geïdentificeerd: in kaart gebracht en numeriek onderbouwd. Speciaal wordt gekeken naar die plekken waar geringe groei, stagnatie en krimp voorkomt. In samenwerking met de regio's worden mogelijke strategieën getest om de ontdekte kansen ook te verzilveren. Daarmee wordt het resultaat herhaalbaar en opschaalbaar en niet alleen bruikbaar voor het pilotgebied, maar ook voor een rijksbrede aanpak.

Rijksbouwmeester wil 'bouwstop'

NIUWSBERICHT | 20 september 2013

"Nederland is uitgebouwd", stelt Rijksbouwmeester Frits van Dongen. De crisistijd vraagt volgens hem om een rigoureuze andere bouwcultuur: "Ik wil voorkomen dat Nederland tot stilstand komt."

Als Rijksbouwmeester is Van Dongen verantwoordelijk voor het bewaken van de architectonische kwaliteit en de stedenbouwkundige inpassing van de rijkshuisvesting. Daarnaast maakt hij deel uit van het College van Rijksadviseurs, dat gevraagd en ongevraagd advies uitbrengt over de ruimtelijke inrichting van Nederland.

Nieuwe bouwcultuur
De weerslag van de crisis is voelbaar, merkt Van Dongen. "De overheid bouwt niet meer", zegt de Rijksbouwmeester. Hij noemt het tijd voor een grootschalige herbezuiniging: "Ik wil werken aan een nieuwe

bouwcultuur". Nederland heeft de hoogste kantoorleegstand in Europa. Op dit moment staat zo'n zeven miljoen vierkante meter aan kantoorruimte leeg. In Amsterdam is 18 procent van de kantoren onbezet, een percentage dat alleen Athene overtreft.

Volkstuinjes
Van Dongen roept op om bestaande gebouwen of terreinen een nieuwe bestemming te geven. "De volkstuinjes liggen straks op het dak, want daar kun je lege gebouwen heel goed voor gebruiken." Maar zijn plannen strekken verder. Als het aan Van Dongen ligt worden leegstaande gebouwen in Amsterdam straks gebruikt voor indoor farming. "Daar kun je heel Amsterdam mee voeden."

Bron: www.nos.nl

in Den Haag gaat het om 600.000 m²

INTERVIEW

'Misschien is iets wel nooit te verkopen, maar altijd te gebruiken'

Hans ten Velden & Gustaaf Boissevain
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Rijksvastgoedbedrijf i.o., Directie Rijksvastgoed

Julie werken aan een rijksvastgoedportefeuillestrategie. Wat behelst dat?
In het verleden werd vastgoed (gebouwen, grond, infrastructuur) niet gezien als economisch object. Zolang het maar door het rijk gebruikt kon worden. Er was geen andere behoefte dan dat het bruikbaar was. Nu is er meer aandacht om te kijken of het rijksvastgoed niet efficiënter in te zetten is. Dan komen mogelijkheden in beeld die voorheen niet aan de orde waren. Medegebruik van rijksvastgoed kan bijvoorbeeld leiden tot interessante en slimme combinaties, die ook op andere gebieden iets opleveren. Denk bijvoorbeeld aan zonnecollectoren op geluidsschermen langs rijkswegen. Met vastgoedportefeuillestrategieën wordt bekeken wat met rijksvastgoed mogelijk is en wat dit voor het rijk kan betekenen. Doe er altijd iets nuttigs mee, op wat voor manier dan ook, is kort gezegd de opdracht. In vastgoedtermen betekent dat dus rendement: financieel en maatschappelijk. Dat betekent dus goed kijken naar wat

je nodig hebt, voor je beleid, voor je eigen bedrijfsvoering en vervolgens bedenken of er andere beleidsdoelen zijn te dienen bij verkoop.

Zelf gebruiken of anders verkopen, zijn dat de enige opties?
Nee. Een heel belangrijke optie is tijdelijk gebruik. Voor objecten die moeilijk te verkopen zijn is soms wel een tijdelijke gebruiker te vinden. Ook aanhouden voor een volgend rijksgebruik is een mogelijkheid. Het is dus zoeken naar wat wel mogelijk is en hoe lang. Wettelijk mag je iets nu voor vijf jaar een tijdelijke bestemming geven terwijl je misschien wel een exploitatie wil maken voor tien of vijftien jaar. Daar is het rijk ook mee bezig om dat structureel mogelijk te maken. En misschien is iets wel nooit te verkopen, maar wel altijd te gebruiken. Er zijn klanten die iets misschien niet willen of kunnen kopen, maar het wel twintig jaar willen gebruiken.

In de buitenwereld leeft toch het beeld van een wat ordinaire uitverkoop. Is dat dan pure beeldvorming?
Er zijn forse bezuinigingen gaande binnen het rijksapparaat, dat is helder. Dat heeft behoorlijke consequenties voor het vastgoed. Het Rijk gaat veel minder kantoorruimte gebruiken en ook bij grootgebruikers als Veiligheid&Justitie en Defensie verandert veel. Het primaire proces (de bedrijfsvoering van het rijk) bepaalt wat er nodig is. Het vastgoed is dus afhankelijk van de keuzes in die bedrijfsvoering. Nu gebeurt

Een kleinere Rijksoverheid, minder Rijksgebouwen

NIUWSBERICHT | Rijksvastgoed- en ontwikkelingsbedrijf | 28 juni 2013

De Rijksoverheid wordt kleiner en efficiënter. In de periode 2013-2020 neemt de werkgelegenheid bij het Rijk, als percentage van de totale werkgelegenheid in Nederland, af van 3,4% naar 3,0%. Ook gaat het Rijk steeds efficiënter om met Rijksgebouwen. Rijksdiensten zullen meer en meer gezamenlijk worden gehuisvest, er werken niet meer ambtenaren per vierkante meter en er zijn minder werkplekken per fte. Het Rijk heeft hierdoor 30% minder kantoorruimte nodig. Dat maakt het mogelijk om panden af te stoten. In totaal bespaart het Rijk zo jaarlijks €142 miljoen vanaf 2020; €62 miljoen in Den Haag en €80 miljoen in de rest van het land.

Dat blijkt uit twee brieven - Toetaalbeeld masterplannen kantoorhuisvesting en Regionale werkgelegenheidseffecten reorganisatie Rijksdienst - die minister Blok voor Wonen en Rijksdienst naar de Tweede Kamer heeft gestuurd. Om te voorkomen dat sommige provincies onevenredig veel banen zien verdwijnen, heeft Blok in overleg met lokale bestuurders en zijn col-

lega's in het kabinet compenserende maatregelen getroffen. "Burgers hebben recht op een overheid die zo efficiënt mogelijk werkt", aldus Blok. "Wanneer er wordt bezuinigd, is het logisch dat de overheid ook in eigen vlees snijdt. Dat gaat gepaard met pijn. Maar we doen ons uiterste best die pijn evenwichtig te verdelen. Wat mij betreft hebben we op dit moment het maximaal haalbare gedaan". Uitgangspunt bij de keuze voor de kantoorhuisvesting van rijksdiensten is verhoging van het gebruik van panden in eigendom in plaats van gehuurde panden. Het aandeel gebouwen in eigendom zal daardoor stijgen van 55% in 2012 naar 70% in 2020. In dat jaar zal de rijksoverheid volgens de masterplannen nog in 70 plaatsen zijn gehuisvest: 51 plaatsen met eigendomspanden en 19 plaatsen met huurpanden. Op dit moment zijn dat 130 plaatsen met kantoorhuisvesting. Het kabinet beseft dat sommige medewerkers mogelijk meer zullen moeten gaan reizen.

Bron: www.rvob.nl

'Doe er altijd iets nuttigs mee, op wat voor manier dan ook.'

Wat verwachten jullie van Atelier Making Projects?
In dit project kijken we in eerste instantie naar gebieden en de vastgoedposities die het rijk daar heeft. Normaal gesproken richten we ons op de afzonderlijke objecten. In dit project proberen we op gebiedsniveau samenhang aan te brengen, ook met ander aanbod aan vastgoed in de (nog te selecteren) gebieden. Daarbij letten we speciaal op vastgoed met een zekere erfgoedwaarde, omdat herontwikkeling van erfgoed veel kwaliteit kan toevoegen aan een stadsdeel of een regio. Samenwerking met de regio is essentieel. Op dit moment is die samenwer-

king soms best lastig. Veel gemeenten zitten met grote voorraden grond of gebouwen waar ze iets mee moeten. Voor je het weet zit je met elkaar in een tactisch spel om object x of klant y. Je krijgt ongewenste concurrentie tussen de aanbidders die elkaar vliegen afvangen om die ene klant binnen te halen. Wie krijgt 'em, bij wijze van spreken. Door nu samen naar een gebied als geheel te kijken en naar de effecten van bepaald vastgoedhandelen voor het gebied, kun je daar veel strategischer over nadenken en keuzes maken die aansluiten op regionaal en lokaal beleid. Het gevolg kan zijn dat je dingen anders moet aanpakken en in de markt moet zetten. Misschien ook niet alles tegelijk of pakketten maken met meer en minder courante objecten. Het kan ook zijn dat die markt er helemaal (nog) niet is. Dan moet je die misschien gaan organiseren. Ook daarin hebben we beter inzicht nodig. Op een gegeven moment was er een ondernemer die een gebouw wilde kopen om te transformeren tot verzorgingshuis. Hij werd het eens met de verkoper, maar toen hield de gemeente het toch tegen. Wat bleek, doordat de gemeente zelf verantwoordelijk is voor de WMO-uitkeringen, kan ze zich maar een bepaald aantal ouderen binnen de grenzen veroorloven. Weg businesscase. Het gaat er om dat we dat soort mechanismen blootleggen en mogelijkheden ontwikkelen die wel werken. Met die ontwikkelde werkwijzen kan het rijk haar eigen vastgoed slim inzetten en zo beter bijdragen aan een positieve ontwikkeling in een gebied.

KAMER STUK

Kiezen voor Karakter – Visie Erfgoed en Ruimte

Hoofdstuk 3

Herbestemming als (stedelijke) gebiedsopgave: focus op groei en krimp

Rijksprioriteit, want:

Urgente opgaven rond erfgoed van nationaal belang: rijksmonumenten en beschermde gezichten. Ondersteuning medeoverheden: ontwikkeling en spreiding van (innovatieve) kennis over gebiedsgerichte focus op herbestemming en transformatie. Versterken ruimtelijke economische structuur: transformatie van karakteristieke gebieden/locaties in economische topregio's

Nederland kent een hoge dynamiek aan stedelijke functies. Gekoppeld aan maatschappelijke trends als secularisering, individualisering en ontwikkeling van een diensteneconomie, leidt deze tot een fors herbestemmingsvraagstuk* voor gebouwd cultureel erfgoed. Regionaal zijn er grote verschillen in aard en omvang van deze transformatieopgave. In de grootstedelijke regio's met kwantitatieve en kwalitatieve groei, moeten afwegingen worden gemaakt tussen ruimte voor wonen, werken en mobiliteit en een voldoende quality of life (o.m. voorzieningen, groen, cultuur). Cultureel erfgoed speelt daarbij een niet te onderschatten rol. De aanwezigheid van een historische binnenstad (afgemeten aan het aantal rijksmonumenten) is een van de urban amenities die een woonomgeving aangenaam maakt, en het stedelijk milieu aantrekkelijk doet zijn voor hoger opgeleide mensen die nodig zijn voor een creatieve en innovatieve economie.⁵

In de gebieden die te maken krijgen met bevolkingsdaling wordt kwalitatieve functieverlies ten gevolge van veranderende maatschappelijke voorkeuren, nog eens versterkt door een afnemende draagkracht voor gebruik en instandhouding van gebouwen en terreinen als zodanig. De effecten van ontkerkelijking, vergrijzing en trek naar de stad komen nog harder aan als de bevolking in zijn geheel ook krimpt. Dit betekent dat de krimpregio's voorlopergebieden zullen worden als het gaat om herbestemming en de onorthodoxe keuzes die daarbij wellicht onontkoombaar

denk aan: Oost-Groningen, Zuid-Limburg en Zeewuvs-Vlaanderen.

Deze beleidsvisie verscheen in 2011 en werd aan de Kamer aangeboden door de Staatssecretaris van OCW en de Minister van I&M. Dit is één van de vijf thema's.

zijn. Een gebiedsgerichte benadering is nodig om de schaarse ruimtevraag te kunnen verbinden met de instandhouding van waardevol en karakteristiek erfgoed.

Doelstelling van het rijk is om voor een gebiedsgerichte inzet op herbestemming het anticiperend, samenwerkend en uitvoerend vermogen van publieke en private partijen te vergroten. De focus ligt daarbij enerzijds op het vergroten van de aantrekkelijkheid van economische topgebieden met behulp van publieke en private investeringen in de herbestemming van cultureel erfgoed: behoud van karakter van de historische binnensteden, betere ontsluiting en promotie van (internationaal) publiekstrekend erfgoed en investeren in beeldbepalende herbestemmings- en herontwikkelingslocaties. Anderzijds op het ontwikkelen van gebiedsgerichte strategieën voor herbestemming van waardevol erfgoed (monumenten, beschermde stads- en dorpsgezichten, waardevol cultuurlandschap) in krimpregio's. Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar gebieden met een regionale concentratie van herbestemmingsopgaven.

Instrument
Regels

Uitwerking

Generiek: Monumentenwet en Besluit ruimtelijke ordening SER ladder (via wijziging Bro)

Bestuurlijke afspraken

Nader te bepalen in het kader van samenwerkingsagenda met provincies en grote steden / monumentengemeenten. Prioriteit beeldbepalende herbestemmingsopgaven in prioritaire economische gebieden en krimpgebieden, binnen financieel instrumentarium OCW voor herbestemming.

Financieel

Kennis

Nationaal programma herbestemming Pilot gebiedsgerichte erfgoedzorg & krimp Biënnale herbestemming Participatie RCE in Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling

4) Verschillende categorieën erfgoed hebben te maken met een sterke afname van de dragende functie van het gebouw of complex. Er ligt een in rap tempo groeiende herbestemmingsopgave, met name waar het gaat om religieus, agrarisch, militair en industrieel erfgoed. Deze opgave is geagendeerd in de Beleidsbrief modernisering monumentenzorg, wat inmiddels heeft geleid tot een breed gedragen Nationaal programma / Nationale agenda herbestemming

5) Stad en land, Henri de Groot e.a. CPB bijzondere publicatie 89, Centraal Planbureau 2010.

INTERVIEW

‘Erfgoed is vastgoed’

Frank Strolberg
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Je werkt aan Herbestemming als Gebiedsopgave, leg eens uit...

Met de Visie Erfgoed en Ruimte zijn we op zoek gegaan naar een nieuwe manier van omgaan met erfgoed. In de twintigste eeuw was de focus vooral gericht op erfgoed als object. Erfgoed werd beschermd tegen en geïsoleerd van de omgeving. Dat kreeg onder andere vorm in de oprichting van Heemschut en heeft de afgelopen eeuw veel aanwijsbaar succes opgeleverd. Zo'n vijftien jaar geleden gingen we een andere fase in. Hierin werd – bijvoorbeeld met het programma Belvedere – de cultuurhistorische ingezet als kwaliteit bij ruimtelijke transformaties. Het ging dus over de koppeling tussen cultuurhistorie en ruimtelijke ordening. Nu staan we aan het begin van weer een nieuwe fase. Daarin koppelen we de inzet van erfgoed aan nog bredere thema's zoals demografie, energie en veiligheid.

Het objectgerichte spoor en het ruimtelijke spoor worden dus nu verbreed met andere thema's. Een van die vijf thema's is Herbestemming als gebiedsopgave in krimpgebieden. Daar ben ik mee bezig. Dat is overigens nog best zoeken voor ons, want ook hier zijn de gouden tijden voorbij. Dat betekent zoeken naar een nieuwe rolomvatting, een nieuw instrumentarium, een andere manier van opereren.

Wat betekent dat concreet voor jouw opgave?

Dat we moeten leren dat erfgoed ook vastgoed is. Vraag iemand van erfgoed wat het bruto vloer oppervlak van een monument is en je krijgt veelal nul op het rekest. We weten alles over de cultuurhistorische betekenis, maar we hebben nog niet goed in de vingers wat we kunnen doen met die gebouwen. En dat geldt al helemaal op gebiedsniveau. Want in krimpgebieden is de vraag al snel 'wat kan ik met een dorp', of 'wat kan ik met een streek'. En die vraag is best ingewikkeld, maar wij zijn er van overtuigd dat je erfgoed strategisch kunt inzetten voor het stimuleren van de economie. Monumentale gebouwen ontlokken een bepaalde energie en enthousiasme

bij mensen die echt iets in gang kunnen zetten – zeker ook in krimpgebieden. Maar dan moet je de waarde van dit karakteristiek vastgoed wel kunnen zien in verhouding tot al het andere vastgoed dat in krimpgebieden vrijkomt.

‘We moeten veel preciezer in beeld krijgen wat nou eigenlijk de waarde is van wat we aanbieden.’

En waarin gaat Atelier Making Projects je dan helpen?

In het AMP-project komen twee dingen samen. Aan de ene kant de vraag waar wij mee bezig zijn: hoe zetten we ons erfgoed op een strategische en gebiedsgerichte

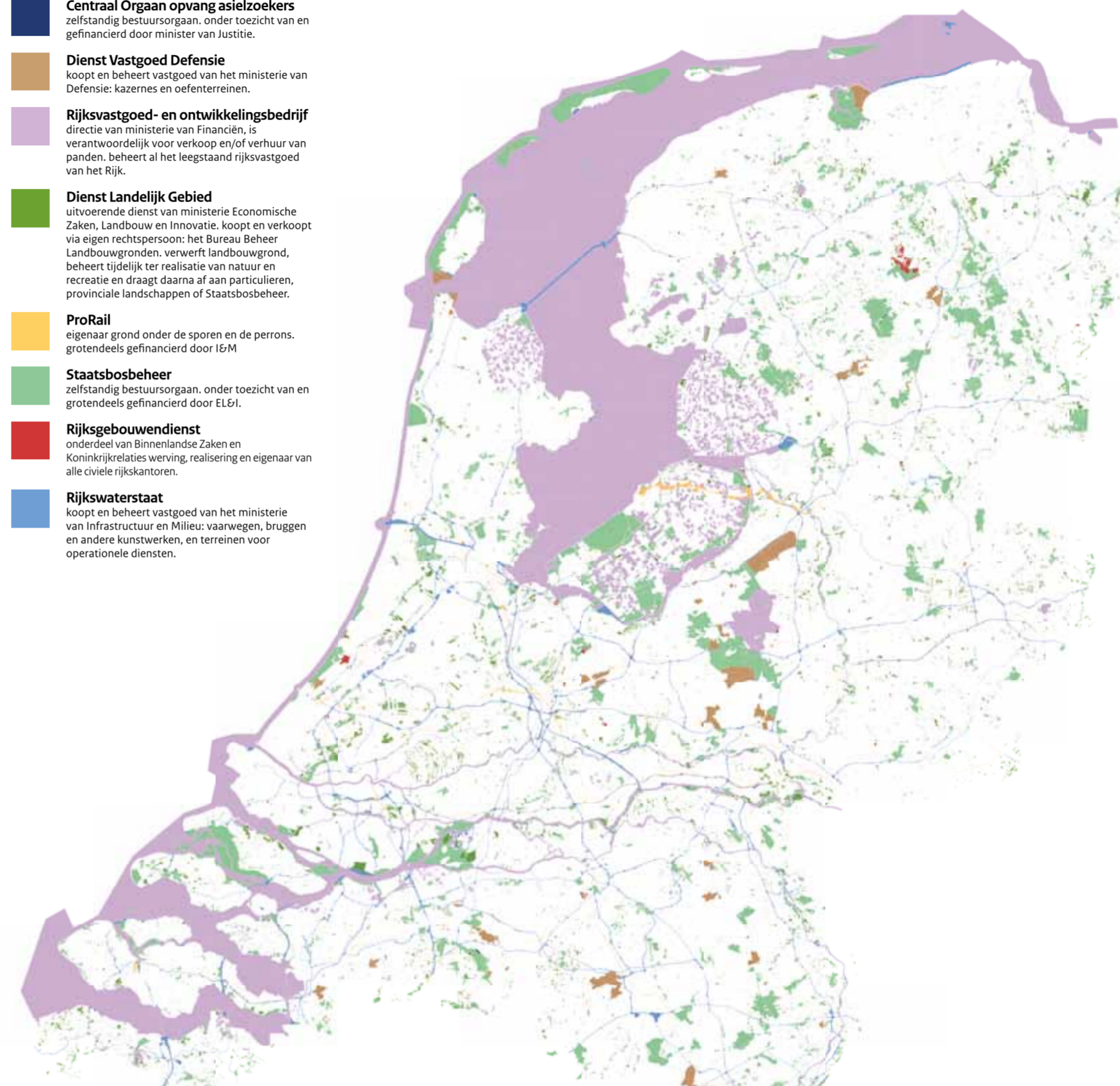
manier in. Het gaat dan vooral om het ontwikkelen van strategieën hiervoor op de grotere schaal. Aan de andere kant zitten mijn collega's bij het nieuwe Rijksvastgoedbedrijf middenin een omvangrijke afstootopgave. Zoals we allemaal hebben kunnen lezen heeft het rijk een groot deel van haar vastgoed feitelijk niet meer nodig en zal dat dus moeten verkopen. Maar dat afstoten vindt wel plaats in een zee van leegstand. En daarmee staat dus ook het financieel rendement onder druk. We moeten dus veel preciezer in beeld krijgen wat nou eigenlijk de waarde is van wat we aanbieden. Wat is de echte kwaliteit ervan en welke betekenis heeft het monumentale vastgoed hierbinnen? En waar zitten vervolgens de aangrijpingspunten in de regio, waar zit de energie om iets te doen met die gebouwen? In mijn ervaring zijn ontwerpers bij uitstek in staat om de opgave te verbeelden en daarmee ook de verbinding te leggen met oplossingsrichtingen vanuit de regio. Ontwerp is hier dus ook deels social design. Maar het mogen geen vrijblijvende ideeën blijven. De bedoeling is om serieuze instrumenten te ontwikkelen, mede met hulp van een rekenkundig bureau als 'rekenkamer'. Daarmee wordt het resultaat herhaalbaar en opschaalbaar en niet alleen bruikbaar voor het pilotgebied, maar ook voor de afstootopgave van het Rijk in den brede.

SPECIAL

Waar vastgoed en erfgoed overlappen

Rijksvastgoed

- Centraal Orgaan opvang asielzoekers**
zelfstandig bestuursorgaan, onder toezicht van en gefinancierd door minister van Justitie.
- Dienst Vastgoed Defensie**
koopt en beheert vastgoed van het ministerie van Defensie: kazernes en oefenterreinen.
- Rijksvastgoed- en ontwikkelingsbedrijf**
directie van ministerie van Financiën, is verantwoordelijk voor verkoop en/of verhuur van panden, beheert al het leegstaand rijksvastgoed van het Rijk.
- Dienst Landelijk Gebied**
uitvoerende dienst van ministerie Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, koopt en verkoopt via eigen rechtspersoon: het Bureau Beheer Landbouwgronden, verworft landbouwgrond, beheert tijdelijk ter realisatie van natuur en recreatie en draagt daarna af aan particulieren, provinciale landschappen of Staatsbosbeheer.
- ProRail**
eigenaar grond onder de sporen en de perrons, grotendeels gefinancierd door I&M
- Staatsbosbeheer**
zelfstandig bestuursorgaan, onder toezicht van en grotendeels gefinancierd door EL&I.
- Rijksgebouwdienst**
onderdeel van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties werving, realisering en eigenaar van alle civiele rijkskantoren.
- Rijkswaterstaat**
koopt en beheert vastgoed van het ministerie van Infrastructuur en Milieu: vaarwegen, bruggen en andere kunstwerken, en terreinen voor operationele diensten.

Kaart van Nederland met alle Staatseigendommen, onderverdeeld in de vastgoeddiensten: Centraal Orgaan opvang asielzoekers, Dienst Vastgoed Defensie, Rijksvastgoed- en ontwikkelingsbedrijf, Dienst Landelijk Gebied, ProRail, Staatsbosbeheer, Rijksgebouwdienst, Rijkswaterstaat.

Bron: Kaart Onroerende zaken van de Staat. Raad voor Vastgoed Rijksverheid, Ministerie van Financiën. Te downloaden via www.rijksverheid.nl

*LET OP!
VOOR HET BESTE RESULTAAT:
HOUDT DEZE PAGINA TEGEN
HET LICHT*

ACHTERGROND

reden monumentaliteit toevoegen aan een stad of streek.

Tot op zekere hoogte helpt die monumentaliteit nu bij herbestemmingen. Wat vroeger voorbehouden was aan het gezag, komt nu onder bereik van het publiek. De oude gevangenis van Zwolle bijvoorbeeld, waar nu een driesterrenrestaurant is gevestigd. Of het Amsterdamse zeemagazijn dat nu grote aantallen bezoekers trekt als Scheepvaartmuseum. Maar als de monumentaliteit te groot wordt, ontstaat een drempel die herbestemming juist bemoeilijkt. Paleis Soestdijk is daar een voorbeeld van. En een gebouw dat voor een uniek gebruik is ontworpen, vindt niet zo gemakkelijk een alternatieve bestemming.

Regionale en stedelijke ontwikkeling

Een bedrijf zet zijn hoofdgebouw neer op een plek die handig is. Goed bereikbaar, goed zichtbaar, niet te duur, klanten of personeel in de buurt, potentiële klagers uit de buurt, al naar gelang de aard van het bedrijf. Voor rijksvastgoed gelden soms ook andere criteria. Zeker als het gaat om kantoren, dus om werkgelegenheid – voor de ambtenaren zelf, maar ook voor de leraren van hun kinderen en de leveranciers van hun levensmiddelen. Met name in de jaren zeventig voerde het rijk een actief spreidingsbeleid. Niet omdat dat voordelen had voor de bedrijfsvoering, maar om de economie buiten de Randstad te stimuleren. Sindsdien komen de belastingaanslagen uit Apeldoorn, de verkeersboetes uit Leeuwarden en de ambtenarenpensioenen uit Heerlen. Het ministerie van Onderwijs verhuisde in die periode naar Zoetermeer, om deze groeikern kracht bij te zetten.

Het nieuwe hoofdkantoor van de PTT in Groningen was de laatste zet van het spreidingsbeleid. Begin jaren zeventig nog kon de Groningse burgemeester Buijer dromen van veel meer: 'Een tweede regeringscen-

trum? Waar anders dan in Groningen?' Maar in 1985 zette premier Lubbers het spreidingsbeleid weg als 'een onbegaanbare weg die doodloopt'. De verhuizing van de PTT had woedende protesten losgemaakt onder het personeel en de directie, zodanig dat uiteindelijk maar een beperkt deel van het postbedrijf overging. Tegelijk maakte Nederland de eerste grote bezuinigingsronde van na de oorlog mee. De pendule sloeg weer terug naar de efficiency van de eigen bedrijfsvoering. Maar nog steeds toonde het rijk zich bewust van de effecten die nieuwe gebouwen hebben op hun omgeving. Nieuwbouw van regionale kantoren werd gebruikt om een impuls te geven aan stedelijke vernieuwingsgebieden. Justitie behoorde tot de eerste gebruikers van de Kop van Zuid in Rotterdam en het Paleis-kwartier in Den Bosch, en de Belastingdienst nam zijn intrek in een van de eerste gebouwen van het Groningse Europapark.

Andersom is het effect op de lokale werkgelegenheid bijna altijd een punt van zorg bij het afstoten van rijksvastgoed. Dat blijkt uit Teevens afwegingen bij het behoud van de gevangenis in Veenhuizen, maar bijvoorbeeld ook uit de weerstand die het vertrek van legeronderdelen steevast oproept. Recent nog protesteerde Doorn vergeefs tegen de verhuizing van zijn mariniers naar Vlissingen. Het afstoten van rijksvastgoed betekent niet zelden het afstoten van werkgelegenheid. Vaak zelfs een vorm van werkgelegenheid waar de regio zich sterk mee identificeert. En dat doet pijn.

Voorbeeldwerking

Een laatste onderscheid tussen de overheid en zomaar een opdrachtgever is het vergrootglas van de democratie en de media. Een kantoorgebouw in Utrecht dat om duistere redenen trilt zal altijd belangstelling wekken, maar misschien wel meer als dat kantoor van Rijkswaterstaat is. Het

De Boschpoort in Breda (1886, architect Johan Metzelaar) is een van de drie koepelgevangenis in Nederland. Het Rijk wil het gebouw in 2016 afstoten.

Architectuur belichaamt gezag: het IJdock in Amsterdam met rechts het Paleis van Justitie (2013, architect Felix Claus).

opdrachtgeverschap van het rijk moet onberispelijk zijn en liefst ook innovatief. De Rijksgebouwendienst en haar voorlopers hebben een lange erelijst van nieuwe materialen, nieuwe bouwsystemen en nieuwe architectonische concepten. Ooit experimenteerde de Rijksgebouwendienst met het gebruik van gietijzer en gewapend beton. Meer recent is een gebouw grotendeels opgetrokken uit leem en gerecycled waterstaatsafval, zoals oude basaltblokken, meerpalen en klinkers. Dit is het kantoor van Rijkswaterstaat in Terneuzen (2000), dat ook beschikt over een natuurlijke ventilatie, een eigen waterzuivering en een dak vol zonnepanelen. In 2011 nog zette het radioprogramma Vroege Vogels het pand in het zonnetje als een van de meest duurzame bedrijfsgebouwen van het land.

Recente innovaties hebben te maken met aanbestedingsvormen. De feite-

lijke bouw is niet meer het enige waar de contractspartner voor tekent. Er komt een pakket voor in de plaats dat ook delen van het ontwerp, de financiering, de exploitatie en het beheer omvat. De renovatie van het Ministerie van Financiën in Den Haag is op zo'n manier tot stand gekomen, net als de bouw van de Kromhout Kazerne in Utrecht. In 2014 gaat de Rijksgebouwendienst over naar het nieuwe Rijksvastgoedbedrijf. Tot de eerste hoofdpogingen behoren herbestemming en leegstandsmanagement. Evenmin als aanbestedingscontracten, duurzaamheid of bouwtechniek zijn dat exclusieve opgaven voor de overheid. Veel vastgoedeigenaren hebben of krijgen er mee te maken. Maar de overheid kan wel weer een voorbeeldfunctie op zich nemen.

Voor dit verhaal is onder meer geput uit 'De Werken, 90 jaar Rijksgebouwendienst', Jaap Huisman (samenstelling), RGD Den Haag 2012

zie nieuwsbericht pagina 7.

Europoelgebouw, Raamweg 47: bouwjaar 1910, gebouwd als kostschool. Sinds 1948 in het bezit van de Rijksgebouwendienst, met Europoel als laatste gebruiker. Nu in beheer bij ANNA vastgoed.

Week van het Lege Gebouw

Proeftuin voor onderwijs en herbestemming

Zo multidisciplinair als de teams tijdens de Week van het Gebouw waren, is zeldzaam. Nog wel. Zeventig studenten van zestien opleidingen op het gebied van architectuur, erf- en vastgoed hebben in vijf dagen zeven nieuwe plannen bedacht voor het leegstaande Europoelgebouw in Den Haag. Het begin van een nieuwe traditie. 'Ik hoop dat hier nieuwe bureaus uit ontstaan'.

Ga er maar aanstaan. Opeens bevind je je in een lokaal in een hol en leeg gebouw met negen andere studenten die je nooit eerder gezien hebt. Van opleidingen waar je eigenlijk amper idee van hebt wat ze daar leren. Met docenten en experts die binnen vijf dagen een revolutionair plan van je verwachten.

Het 'overkwam' de circa zeventig studenten van zestien opleidingen die meededen aan de Week van het Lege Gebouw. In sommige lokalen heerste af en toe een Babylonische spraakverwarring (Wat is eigenlijk 'maaveld' vraagt een erfgoedstudent zich af) en in andere hing een geconcentreerde en soms ijzige stilte. Op de afsluitende dag, maandag 3 juni, staan in alle lokalen de tafels in het midden en hangen de muren na vijf dagen werken vol met schetsen, schema's en sfeerbeelden. Ondanks alle onwennigheid, hebben de zeven teams van studenten elk een coherent plan voor een nieuwe bestemming van het Europoelgebouw gepresenteerd. En zich danig geroerd in een levendig debat over hun opleiding en de beroepspraktijk die hen wacht, als zij midden in de economische crisis de markt zullen betreden. Een debat dat af en toe gevaarlijk dicht een generatieconflict naderde tussen old school en experimenteerlust.

De Week van het Lege Gebouw is georganiseerd in opdracht van het Nationaal Programma Herbestemmen, het H-team, het Atelier Rijksbouwmeester en de Rijksgebouwendienst.

Studenten van de opleidingen erfgoed, vastgoed, ontwerp, bouwtechniek en beeldende kunsten.

Het Maastricht-LAB zoekt naar nieuwe vormen van stadsontwikkeling waarin herbestemmen, flexibiliteit, tijdelijk gebruik, geleidelijke transformatie, duurzaamheid en centrale centraal staan.

Het Maastricht-LAB Experiment #05

Functiemigratie en leegstand stadsbreed

ALGEMEEN

Maastricht kampt net als vele andere steden in Nederland met een structureel probleem van leegstaand vastgoed. Dit beperkt zich niet alleen tot winkels en kantoren, maar heeft ook betrekking op een groot aantal monumentale en beeldbepalende panden in de stad. Het aantal leegstaande panden is zo omvangrijk geworden dat we het probleem niet oplossen door enkel per pand te zoeken naar een invulling, want niet voor elk gebouw kan en nieuwe invulling gevonden worden, daarvoor zijn het er teveel. Dat betekent dus dat sommige gebouwen leeg zullen blijven, of misschien wel gesloopt moeten worden, waardoor de ruimtelijke inrichting van de stad aangetast kan worden.

In tegenstelling tot experiment 04 (herbestemming grote monumentale panden) waar het op een innovatieve manier zoeken naar invulling voor deze panden centraal staat, richt experiment 05 zich op het meer strategische vraagstuk van leegstand stadsbreed. Van het niveau van het gebouw naar het niveau van de stad. Oorzaken en patronen die bepalen waarom en welke gebouwen leeg (komen te) staan en de zoektocht naar nieuwe trends en invalshoeken om kansen te herkennen zijn belangrijke aspecten.

ONDERZOEKSVRAGEN EN AANDACHTSPUNTEN

Doel van dit experiment is om een strategie of afwegingskader te ontwikkelen, waardoor weloverwogen keuzen gemaakt kunnen worden in de omgang met een overschot aan leegstand. Met welke strategische keuzes kun je toch een gezonde stedelijke structuur behouden?

- Welke plekken en gebouwen zijn belangrijk voor de stad? Hoe kunnen we vraag van gebruikers en functies enerzijds en aanbod van plekken en gebouwen anderzijds creatief bij elkaar brengen? Durven eigenaars meer risico te nemen met nieuwe concepten?
- Welke gebouwen zijn het financieel waard om te herbestemmen? En welke moet je misschien slopen? Wat vinden bezoekers van de stad belangrijk in het kader van Maastricht Toeristenstad?
- Welke rol kiest de gemeente in dit proces? Is de gemeente de gewenste 'matchmaker' om vraag en aanbod bij elkaar te brengen?
- Hebben traditionele partijen als gemeenten en corporaties nog wel voldoende middelen om kwaliteitsafname in stedelijke gebieden tegen te gaan? Of moeten we op zoek naar nieuwe energieën en partijen die deze ontwikkelingen kunnen ombuigen?
- Bieden deze ontwikkelingen ook kansen voor de stad? Hoe kunnen deze gebieden aantrekkelijk worden gemaakt voor een bepaald publiek (eg. starters, ondernemers)? Aan welke randvoorwaarden moeten dergelijk gebieden voldoen?

Bron: www.maastrichtlab.nl

Partners Experiment 5: gemeente Maastricht, RCE/ Nationaal Programma Herbestemmen, eigenaren van panden, makelaars, inwoners en gebruikers van de stad.

Op dit moment wordt in Nederland vier procent van de energie duurzaam opgewekt. In 2020 moet dit veertien procent zijn en in 2050 honderd procent. Hoe komen we daar en wat zijn de gevolgen voor het landschap? Wat is het opgetelde effect van die talloze initiatieven van onderop? En wat is er dan nog meer nodig?

Ruimte voor duurzame energie in 2050

Nederland streeft naar een volledig duurzame energievoorziening in het jaar 2050. Deze transitie zal grote invloed hebben op de inrichting en het gebruik van de ruimte in Nederland. Nu al zien we dat bijvoorbeeld grote windmolens flinke maatschappelijke weerstand kunnen oproepen. En toch gaat het nu voornamelijk nog om het anders en efficiënter gebruiken van de bestaande infrastructuur. De écht grote veranderingen moeten nog komen en die zullen steeds sterker zichtbaar worden in het landschap. Voor de wat kortere termijn tot 2020 is al veel uitgezocht en vastgelegd, maar voor de weg tot 2050 weten we nog relatief weinig. Veel zal ook afhangen van de ontwikkeling van de techniek en welke vormen van energie worden omarmd door burgers en bedrijven.

In het project *Ruimte voor duurzame energie in 2050* wordt in beeld gebracht hoe die transitie eruit zou zien wanneer allerlei instituties, bedrijven en burgers zelf in actie komen. Stel dat bewoners, bedrijfsschappen,

boerencoöperaties, bedrijventerreinen, waterschappen en woningcorporaties zelf het initiatief nemen om duurzame energie op te wekken; hoe komt het Nederlandse landschap er dan uit te zien, wat zouden de effecten zijn op grotere schaal? Wat is de potentiële maximale bijdrage aan de doelstelling voor 2050? Maar ook: wat zijn de mechanismen achter deze initiatieven, wat vergt dat van overheden en hoe kunnen de initiatieven met elkaar verbonden worden? En wat is er vervolgens nog nodig voor 24/7 leveringszekerheid?

Het ontwerpend onderzoek moet het wie, wat en hoe laten zien. Wie zijn de initiatiefnemers, wat kunnen zij met elkaar bereiken en hoe gaan ze dat doen? Maar ook: welke opschaling of koppeling kan helpen om het effect van deze spelers te maximaliseren? Het onderzoek laat zien hoe overheden kunnen faciliteren of stimuleren: door ruimte te bieden, te coördineren en waar nodig de vele initiatieven op elkaar af te stemmen of richting te geven.

‘Maak inzichtelijk wat de consequenties zijn van een volledige duurzame energievoorziening’

Ingrid Post
Ministerie van Economische Zaken, DG Energie, Telecom en Mededinging, Directie Energie en Duurzaamheid

En net zoals we voor de afspraken tot 2020 kijken hoe we dat zo slim mogelijk kunnen realiseren, is het ook van belang om dat te doen voor 2050.

Je bent sinds januari Clusterleider Duurzame Energie bij het Ministerie van Economische Zaken. Waar ben je dan zoal mee bezig?

Kort gezegd werken we aan alle duurzame energie opties die een bijdrage leveren aan de doelstelling van het kabinet, en sinds kort het SER-akkoord. Dat zijn wind op land, wind op zee, biomassa, maar ook zon, geothermie, et cetera. Daarvoor hebben we de stimuleringsregeling SDE, de Rijkscoördinatieregeling en daarnaast ook flankerend beleid. Voor windenergie op zee moet nieuwe wetgeving geformuleerd worden, dat gaat bijvoorbeeld over uitgiftebeleid en netaansluiting. Ook wordt gekeken wat er kan in de twaalfmijlszone. Maar er is bijvoorbeeld ook de garantieregeling voor geologische risico's bij geothermie. Dat is wat we doen als cluster. Als directie werken we ook aan innovatie met de topsector energie, aan energiebesparing in de industrie en last but not least de uitvoering van het SER-akkoord. Kortom, druk om de doelstellingen en uitdagingen voor de komende jaren te realiseren.

Veel van wat je noemt betreft de relatief korte termijn, tot 2020. Kijken jullie ook verder vooruit?

Naarmate de hoeveelheid duurzame energie toeneemt, wordt die ruimtecomponent steeds belangrijker. Je ziet nu al hoeveel energie er gaat zitten in de realisatie bij wind op land en de weerstand die we

Op de lange termijn is de ruimtelijke impact van duurzame energie nog veel groter.

Wat is het belangrijkste dat er moet gebeuren?

De CO₂-prijs moet omhoog, het ETS-systeem moet gaan werken, linksom of rechtsom. Alleen dan is de businesscase voor duurzame energie mogelijk. Energieproductie wordt gerealiseerd door de markt, dus als je wil dat die markt duurzaam energie gaat realiseren, moeten daarvoor de juiste prikkels aanwezig zijn. Dan voorkom je dat duurzame energie blijvend een onrendabele top houdt.

Opereren ontwerpers dus per definitie in de marge van het vraagstuk?

Nee, maar het begint met een initiatiefnemer die in duurzame energie wil investeren. Vervolgens komen de ruimtelijke consequenties in beeld. Het gaat daarbij om kennis en inzicht, maar ook om draagvlak. En naast die CO₂-prijs is juist dat draagvlak in de maatschappij enorm belangrijk om die doelstelling voor elkaar te krijgen. Van de overschakeling op duurzame energie gaan we op allerlei manieren de consequenties ervaren: onze energierekening, de werkgelegenheid en ook het landschap. En dat roept soms ook best weerstand op. Maar vergeet niet, die ambities van 14, 16 en straks een volledige verduurzaming is iets dat we als maatschappij willen bereiken. Dan is het ook van belang een goed beeld te vormen bij wat dan de consequenties zijn. Dus, laat zien hoe het zichtbaar wordt in het landschap, mogelijk kan het ook een verrijking zijn. Ik ben bijvoorbeeld benieuwd wat er gebeurt als je het niet wegstopt maar juist zichtbaar maakt. Maar vergeet daarbij niet dat de overheid niet kiest voor de ene of de andere techniek, wij zetten niet de molens neer. De markt kiest en de toekomstbeelden moeten ook juist daarvoor ruimte bieden.

‘Van de overschakeling op duurzame energie gaan we op allerlei manieren de consequenties ervaren: onze energierekening, de werkgelegenheid en ook het landschap.’

daarbij ondervinden. Op de lange termijn is de ruimtelijke impact nog veel groter. Dat geldt niet alleen voor windmolens, maar ook voor de andere opties. Maar op de lange termijn streven we wel naar volledige verduurzaming van de energievoorziening.

Nederland staat onderaan EU-lijstje duurzame energie

NIEUWSBERICHT | 29 april 2013

Nederland presteert samen met België, Groot-Brittannië, Luxemburg en Malta het slechtst van alle EU-lidstaten voor wat betreft het aandeel hernieuwbare energie in de totale energieconsumptie. Dat blijkt uit de meest recente cijfers van Eurostat, het statistisch bureau van de EU.

Volgens Eurostat bedroeg het aandeel duurzame energie in de totale energieconsumptie in 2011 (27 EU-lidstaten) 13%. De uiteindelijke (gemiddelde) doelstelling voor het geheel van de EU bedraagt 20% duurzame energie in 2020. Nederland zit daar met een aandeel van 4,3 procent ver onder. De Nederlandse doelstelling door 'Brussel' opgelegd voor 2020 is 14%, terwijl de Nederlandse regering haar doel op 16% heeft gesteld.

Best presterende landen

De best presterende landen zijn Zweden met een aandeel van 46,8% duurzame energie van de totale consumptie. Letland met 33,1%, Finland met 31,8% en Oostenrijk met 30,9%. Deze landen hebben ook de lat voor 2020 aanzienlijk hoger gelegd dan het EU-gemiddelde.

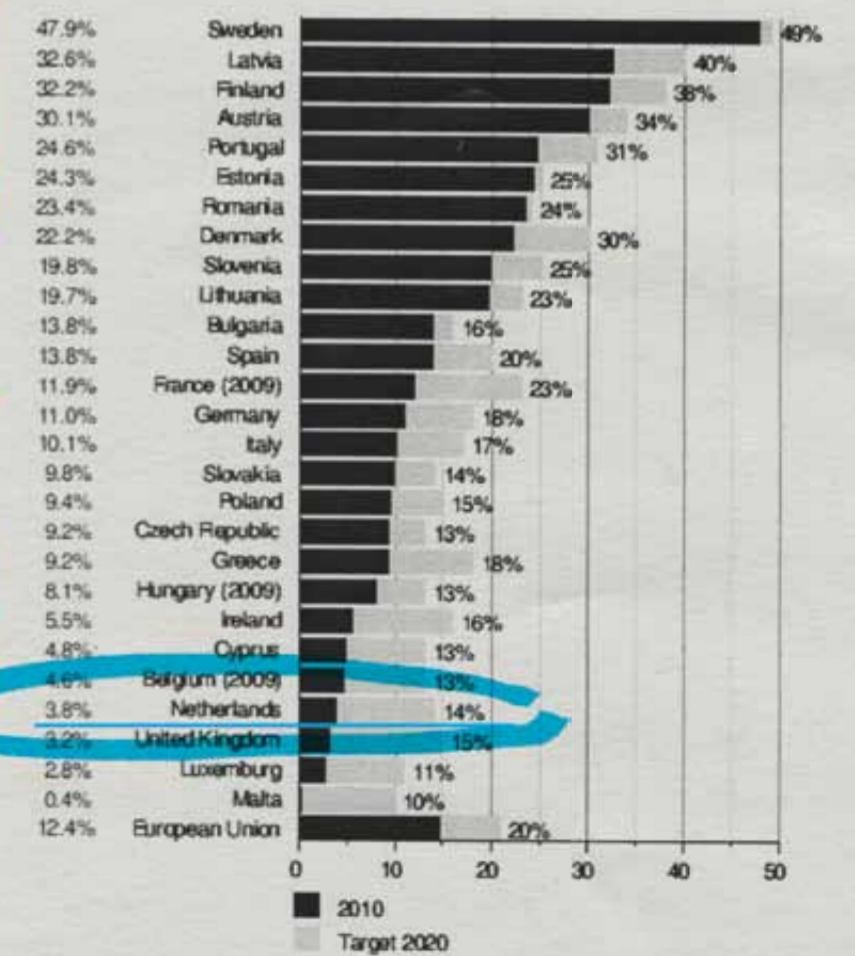
Streefcijfers

Volgens de Europese richtlijn duur-

zame energie moet elke lidstaat zijn eigen specifieke streefcijfers qua aandeel van duurzame energie in het totale energieverbruik vaststellen, waarmaken en eventueel verhogen. Daarbij gaat het onder meer om windenergie (zowel op als offshore), zonne-energie (thermisch, fotovoltaïsch en geconcentreerd), waterkracht, getijde-energie, geothermische energie en energie uit biomassa (biobrandstoffen en vloeibare biomassa). De streefcijfers hebben tot doel de luchtverontreiniging en de uitstoot van broeikasgassen te verminderen, de productiekosten van hernieuwbare energie te laten dalen en de Europese energievoorziening te diversifiëren door de afhankelijkheid van olie en aardgas te verminderen.

Inspanningen verdubbelen

Hoewel er tot 2010 heel wat vooruitgang is geboekt, zijn er redenen tot zorg voor de periode tot 2020, oordeelt de Europese Commissie. De omzetting van de richtlijn is trager verlopen dan gewenst, mede als gevolg van de huidige economische crisis. Het huidige beleid zal volgens de Commissie in de meeste lidstaten niet volstaan om daadwerkelijk voldoende hernieuwbare energie te ontplooiën. Daarom moeten de inspanningen worden verdubbeld.

Het doel van 16% is in het SER-akkoord verschoven naar 2023. Zie ook pagina 15.

Bron: www.energieactueel.nl

‘Met draagvlak in de regio heeft een handtekening meer waarde’

Matthijs Philippa en Hindrik-Jan Knot
Ministerie van Economische Zaken,
DG Natuur en Regio, Directie Regio en
Ruimtelijke Economie

Jullie zagen een kans in het meedoen met de Internationale Architectuurbiënnale Rotterdam. Welke was dat precies?

Het is een kans om op een vrije manier na denken over de toekomst, over hoe het landschap erin 2050 uit zou kunnen zien. Zonder de druk dat het onmiddellijk consequenties voor beleid hoeft te hebben, kunnen we toch een concreet beeld maken

‘Met z’n allen aan tafel en oplossen dat probleem.’

en vervolgens door backcasting bedenken welke stappen je nu kunt zetten om daar te komen. Maar ook andersom: wanneer

er beelden uitkomen waar iedereen van schrikt en niemand naar toe wil. Dan is de vraag dus hoe we zorgen dat we onze doelen halen en tegelijk die uitkomst vermijden. Het is echt een stoeiplaats om dingen boven water te krijgen. En met die aanpak moeten we heel direct schakelen met regionale partijen: provincies, gemeenten, waterschappen, bedrijven, brancheorganisaties. Zij zitten echt in de haarvaten van de regio. Daar zit ook onze toegevoegde waarde als directie Regio en Ruimtelijke Economie. Wij vormen de verbindende schakel tussen Den Haag en de regio. We vertalen het beleid vanuit Den Haag naar die andere niveaus en andersom zien we het ook wanneer dat beleid niet goed werkt en kunnen we dat hier adresseren.

Schakel tussen rijk en regio, hoe ziet dat eruit?

Vooraf heel verschillend. Zo zijn we nu met de topsector energie heel concreet de samenwerking tussen rijk en regio aan het verbeteren. Knelpunten oplossen en projecten versnellen. Of het nu gaat over beleid, vergunningen, toegang tot financiering; met z’n allen aan tafel en oplossen dat probleem. Zo werken we aan een power-to-gas project waarbij elektriciteit wordt omgezet in gas en zo ook kan worden opgeslagen, maar ook aan het medegebruik van een windturbinepark. Hoe zorg je nou dat het gebied rond zo’n molen ook gebruikt kan worden, bijvoorbeeld voor aquacultuur. Daardoor zou wind op zee een stuk goedkoper kunnen worden omdat je

niet meteen dat hele oppervlak nutteloos maakt. Die samenwerkingen gaan echt op gelijkwaardige basis en vanuit gezamenlijk verantwoordelijkheid waarbij de kracht en kennis in de regio wordt benut.

‘We moeten heel direct schakelen met regionale partijen: provincies, gemeenten, waterschappen, bedrijven, brancheorganisaties. Zij zitten echt in de haarvaten van de regio.’

En dat hebben jullie ook voor ogen met Atelier Making Projects?

Ja, wanneer je samen een stip op de horizon hebt gezet, waar je met z’n allen naar toe zou willen, kun je vervolgens gaan afpellen hoe die weg daarnaar toe eruit ziet. Wat zijn de consequenties voor het landschap,

voor de infrastructuur? En daarover kun je met elkaar in gesprek terwijl je constant wel hetzelfde doel voor ogen hebt. En dat is anders dan hoe het in het verleden vaak ging waarbij veel partijen het gevoel kregen dat ze gewoon moesten voldoen aan wat van bovenaf was bedacht. Het zetten van de handtekeningen leek soms het sluitstuk van een proces, terwijl het eigenlijke werk dan nog moest beginnen. Als er geen echt draagvlak is in de regio, dan heeft zo’n handtekening beperkte waarde. We hebben in Den Haag nog wel eens de neiging om te bedenken wat goed is en dat vervolgens uit te rollen. En zeker voor een project met een horizon van 2050 werkt die sturingsfilosofie niet. Dan is juist de wisselwerking met partijen die er in de praktijk concreet mee te maken hebben essentieel. Als je het project heel anders start, waarbij je zorgt dat je commitment hebt voor het einddoel en ieder z’n inbreng kan leveren over hoe daar te komen, dan heb je een heel ander verhaal. Bij dat proces helpt de Architectuurbiënnale ook. In een formele setting is het vaak lastig om concreet te worden over situaties en doelen die spelen in 2050. Dat blijkt ook uit het ingewikkelde proces van het SER-energieakkoord. We verwachten dat de context van de biënnale een wat ‘veiliger’ omgeving biedt om vanuit gezamenlijke belangen een vergezicht te schetsen. En misschien ook om dan terug te redeneren welke stappen nodig zijn om daar te komen. Wanneer je open staat voor elkaars waarden, elkaars belangen en elkaars inbreng, dan kun je heel ver komen.

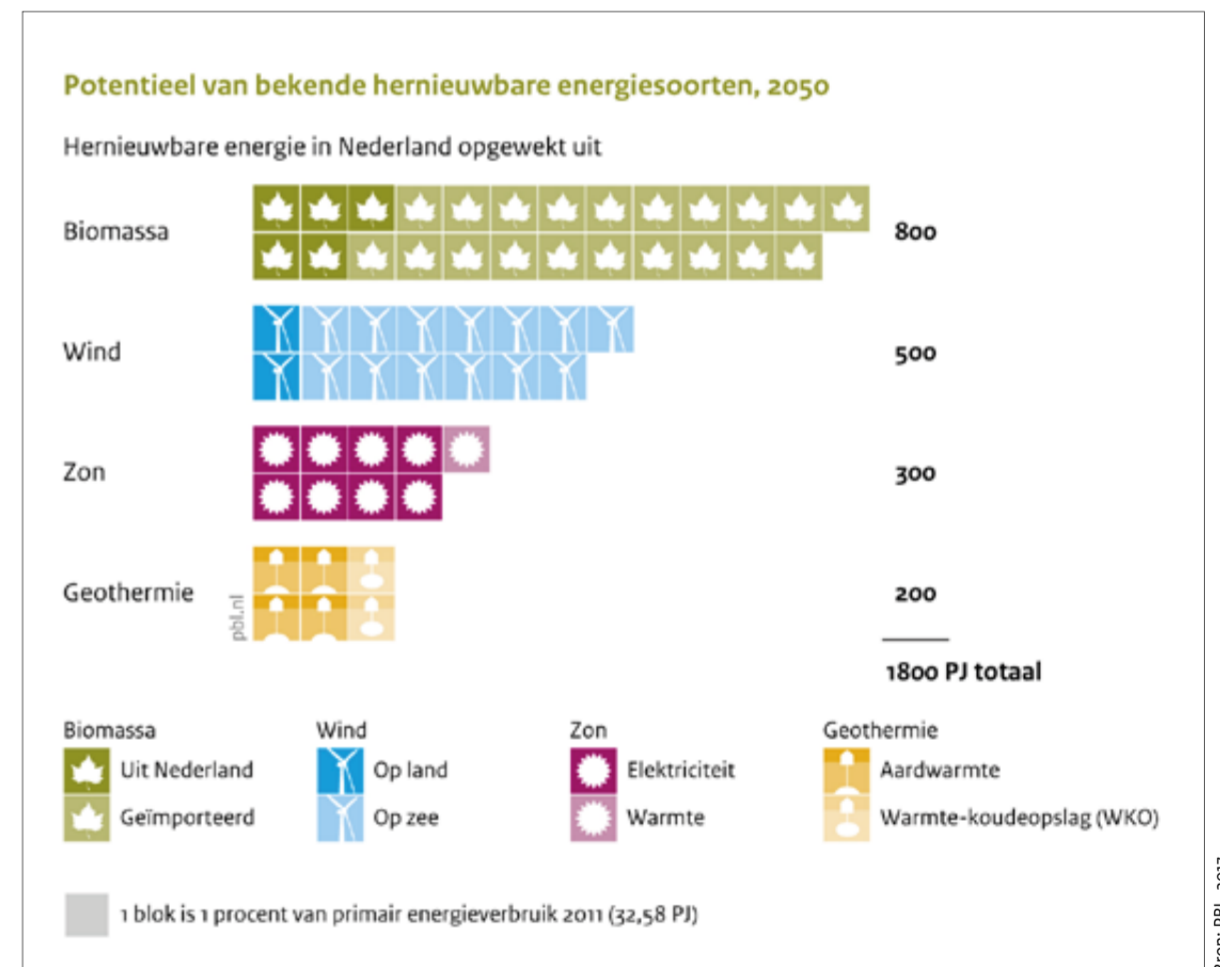
Nederland bungelt ergens onderaan de Europese ranglijst in het gebruik van hernieuwbare energie, blijkt uit een bericht elders op deze pagina’s. De vaart komt er maar niet in. Talloze initiatieven, vaak op lage schaalniveaus, hebben nog niet geleid tot een vaste, maatschappelijk gedragen koers.

Behoeft aan een vaste lijn in een beweeglijk veld

Structuur en optimalisaties
Nog steeds bevindt de energietransitie zich in de fase van de onderkende dreiging en de opkomende maatschappelijke paniek, stellen Klaas Jan Noorman en Gert de Roo in hun boek over energielandschappen van de derde generatie (2011). Het is de tweede fase van de Issue attention cycle van Anthony Downs. De eerste is die waarin in het probleem langzaam wordt herkend. De derde, die maar niet wil aanbreken, is de fase waarin men gaat beseffen wat ervoor nodig is om betekenisvolle stappen vooruit te zetten en hoe onvermijdelijk die zijn. Dit is de fase van de harde maatregelen. Daarna komt de maatschappelijke verinnerlijking en, tot slot, de routine. Het vraagstuk is dan een beheervraagstuk geworden.

Die tweede fase is er ook een van dynamiek en creativiteit. Er ontstaat enthousiasme over nieuwe oplossingen, links en rechts worden spannende experimenten uitgevoerd, doorbraken worden gemeld. Maar als die fase te lang duurt, slaat de frustratie toe. Zodra het grote doel uit beeld raakt, wordt het kleine initiatief ontmoedigd. Het momentum verdwijnt. Zover is het nog niet. Maar de behoefte aan structuur en optimalisaties groeit. Tachtig procent van de gemeenten wil binnen één generatie CO₂-neutraal kunnen zijn, stelden Martin Dubbeling en Michael Meijer in 2011 vast. Zij beschikken over een klimaatbeleid en een actieplan voor duurzame energie. Niet zelden hebben die gemeenten een hoger doel dan de nationale 14% duurzame energie in 2020. Maar als de tegenvalers zich beginnen op te stapelen en het perspectief op succes in elkaar schrompelt, zullen drastische maatregelen in een later stadium moeilijker worden geaccepteerd. Daarom is het zaak om nu een volgende stap te zetten, op zoek naar fase 3.

Grip op de opgave
Het project voor Atelier Making Projects kan gezien worden als bijdrage aan die derde fase. Maar ook andere studies en exercities proberen grip op de opgave te krijgen. In het ruimtelijke domein is de Kleine Energie-atlas van het bureau H+N+S Landschapsarchitecten (2008) zo’n poging. Sindsdien kennen we de footprints van verschillende

Het potentieel van hernieuwbare energiesoorten: biomassa scoort het hoogst, maar moet grotendeels worden geïmporteerd.

vormen van energiewinning, toegepast op de Wieringermeer. Ook het Planbureau voor de Leefomgeving heeft de vier meest kansrijke vormen van hernieuwbare energie vergeleken, op zoek naar houvast voor een houdbare beleidskoers: zon, wind, aardwarmte en bio-energie. Wat betreft het op te wekken vermogen, heeft bio-energie het grootste potentieel, concludeert het Planbureau. Maar bij een grootschalige inzet zal meer dan tachtig procent van de biomassa geïmporteerd moeten worden. Naast de voedselkilometers ontstaat dan een probleem met energiekilometers en met het beschikbare oppervlak voor de voedselproductie: dat relatieveert de duurzaamheid. In de Verenigde Staten

lijkt de opmars van bio-energie bovendien te haperen. The Economist berichtte in september dat Shell de meeste van zijn Amerikaanse centrales alweer heeft gesloten, nog voordat deze op commerciële basis konden draaien. Windenergie komt qua potentieel op de tweede plaats. Maar ook dit potentieel zal voor een belangrijk deel onbenut blijven, stelt het PBL. De Noordzee biedt veel ruimte, maar de kosten zijn hoog en de procedures zijn lang. De capaciteit op land blijft beperkt, stelt het PBL, onder meer vanwege het maatschappelijk verzet tegen windturbines – maar de vraag is wanneer we ons daarbij neerleggen. Windweekends in de Wieringermeerpolder hebben de acceptatie

daar vergroot. Een deel van de opbrengst gaat naar een lokaal windfonds, bestuurd door bewoners, bedoeld om maatschappelijke initiatieven te ondersteunen. Hier zullen naar verwachting in 2017 de eerste turbines worden geplaatst. Zonne-energie hoeft volgens het planbureau ruimtelijk nauwelijks tot problemen te leiden, zolang zonnesystemen op daken en gevels van de gebouwde omgeving worden gemonteerd. “Het beslaat dan wel een groot deel daarvan, met een gezamenlijk oppervlak van ongeveer 340 vierkante kilometer”. De bijdrage aan hernieuwbare energie uit aardwarmte en warmtekoedeopslag zijn nu beperkt, maar kunnen groeien. Vooral de mogelijkheden van aardwarmte zijn nog onzeker.

Stimuleringsregeling duurzame energieprojecten plus (SDE+)

Vooralsnog zijn veel duurzame energietechnologieën duurder dan fossiel opgewekte energie; er is sprake van een zogenaamde ‘onrendabele top’. Om projecten van de grond te krijgen, is financiële ondersteuning voor de meerkosten nodig. Met de regeling die de productie van duurzame energie stimuleert, de stimuleringsregeling SDE+, zet het kabinet in op het verhogen van het aandeel duurzame energie. Dit kabinet kiest voor 16% duurzame energie in 2020 en heeft passende budgettaire middelen gereserveerd om dit doel te realiseren.

De SDE+ vergoedt gedurende 12 tot 15 jaar de meerkosten ten opzichte van fossiele energie. Dit is het verschil tussen wat een duurzame energietechnologie per eenheid kost, ook wel het ‘basisbedrag’ genoemd, en de inkomsten uit de verkoop van de energie, ook wel het ‘correctiebedrag’ genoemd. Er wordt alleen subsidie uitgekeerd over de duurzame energie die daadwerkelijk wordt opgewekt.

Het basisbedrag wordt elk jaar opnieuw door ECN en DNV KEMA berekend, geconsulteerd met de sector en gereviseerd door een onafhankelijk onderzoeksbureau. Uitgangspunt is dat met het basisbedrag 80% van de geplande projecten een positieve businesscase hebben. Dit impliceert dat de vergoeding voldoende hoog moet zijn om de productie van duurzame energie mogelijk te maken, maar dat de basisbedragen niet toereikend hoeven te zijn voor alle geplande projecten. Daarnaast wordt erop toegezien dat de berekende bedragen recht doen aan de bepalingen van de Europese Commissie met betrekking tot toegestane staatssteun.

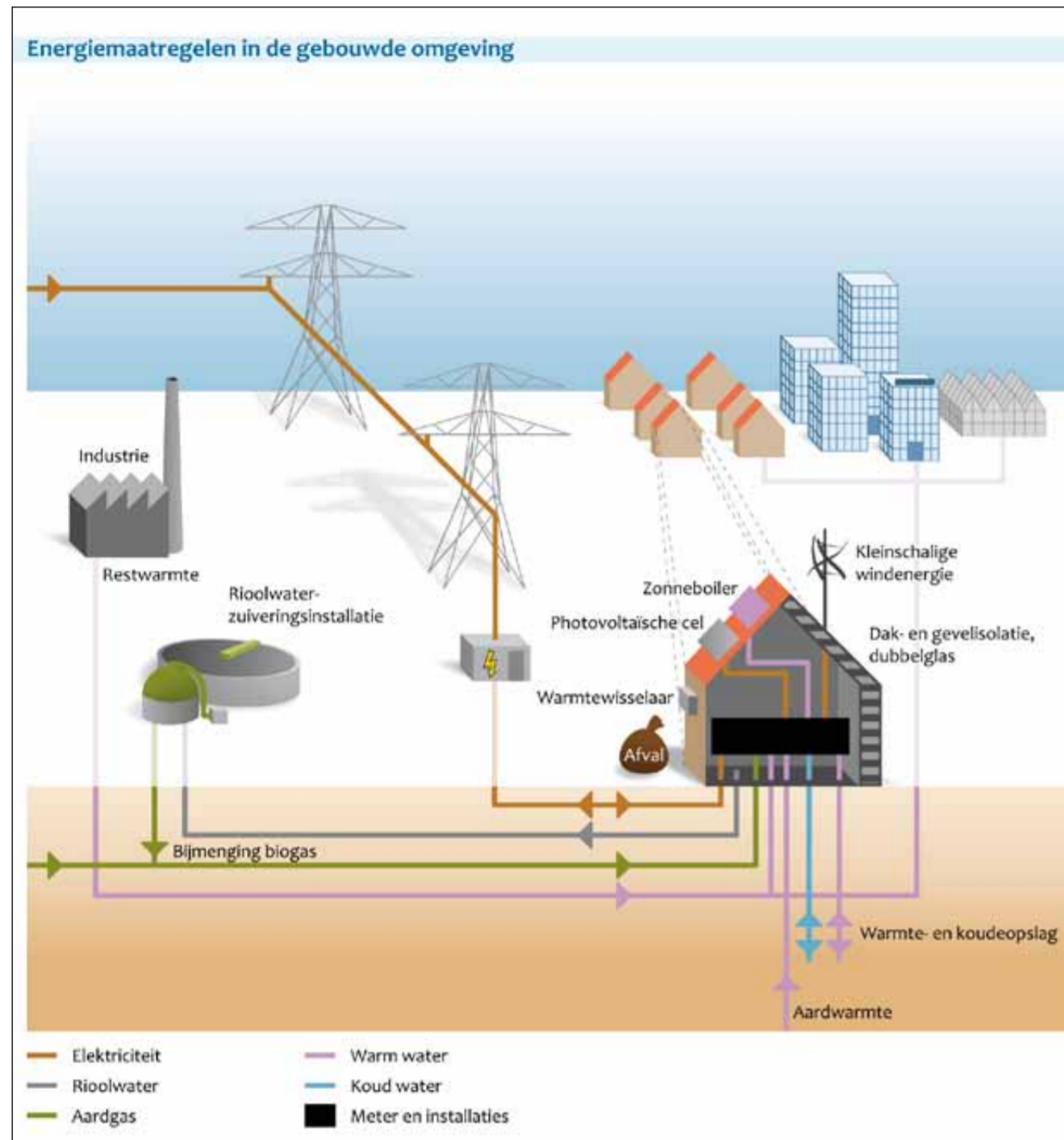
Voor de SDE+ wordt jaarlijks één integraal subsidieplafond vastgesteld, waaronder duurzame energietechnologieën met elkaar concurreren voor het beschikbare budget. Ook in 2013 wordt de SDE+ regeling opengesteld. Via een gefaseerde openstelling, waarbij het basisbedrag stapsgewijs per fase oploopt, krijgen goedkopere projecten bij het toekennen van budget voorrang op duurdere projecten. Door in te dienen in de zogenaamde ‘vrije categorie’ voor een lager bedrag kunnen initiatiefnemers hun kansen op subsidie vergroten.

Voor 2013 vastgesteld op 3 miljard euro hier onder de stand van zaken op 5 september

Eind 10E+ 2012 aanvragen per 5 september 2012 17:00 uur		Middelen geïnvesteerd	
Categorie	Totaal productiecapaciteit	Aantal aanvragen	Waarde aanvragen
Hernieuwbare elektriciteit			
Windenergie	Wind op land - 4 MW	61	574
	Wind op land - 4 MW	1	244
	Zon-PV - 15 MW	375	33
Biomassa	AWZ-RWZ duurzame elektriciteit	2	13
Waterschade	Gemeenschappelijke waterzuivering met nieuwe turbine	1	5
	Wisselstroom - 0,5 m	1	41
	Wisselstroom - 0,5 m	2	17
Totaal hernieuwbare elektriciteit		443	658
Hernieuwbare warmte en WKO			
Biomassa	Afvalverbranding	2	1
	Afvalverbranding afvalbranding warmte	-	-
	Afvalverbranding afvalbranding warmte	4	21
	Klein scale biomass	27	409
	Klein scale biomass	8	344
	Met co-vergisting	12	123
	Met co-vergisting afvalbranding warmte	16	14
	Met co-vergisting	1	4
	Thermische co-vergisting van biomass	17	700
	Thermische co-vergisting afvalbranding warmte	3	17
	Thermische co-vergisting afvalbranding warmte	1	112
Geothermie	Diepe Geothermie	1	23
	Geothermie	15	391
Zonenergie	Zonenergie	4	1
Totaal hernieuwbare warmte en WKO		111	1.901
Hernieuwbare gas			
Geogas	Afvalverbranding	3	42
	Met co-vergisting	16	512
	Met co-vergisting	2	4
	Vergisting	1	51
	Geogas hub	-	-
Totaal hernieuwbare gas		21	509
Totaal SDE 2012		575	12.226
Hernieuwde aanvragen		408	1.876

Bron tekst: ontwerp structurele Windenergie op Land, H3 Onderaanpak en aangrenzende beleid 3.1
Stimuleringsregeling duurzame energieprojecten plus (SDE+) maart 2013
Bron tabel: www.agenciapril.nl

Totaal: 408 aanvragen gehonoreerd voor een bedrag van €1,8 miljard OP = OP.

In een stedelijke omgeving kunnen verschillende energiesoorten worden geschakeld in ruimtelijke ketens.

Energiescades
De ruimtelijke weerslag van de energietransitie gaat veel verder dan de keuze voor een duurzame bron en de landschapelijke of stedenbouwkundige benadering daarvan. Niet alle energie komt meer van de grote centrales en raffinaderijen, en niet alle energie wordt meer via de internationale netwerken geleverd. Er ontstaan nieuwe ruimtelijke ketens van leveranciers, afnemers en bedrijven of huishoudens die beide ineen zijn. Veel kassen hebben kleine elektriciteitscentrales geïncorporeerd. De stroom die deze minicentrales opwekken, wordt geleverd aan het net. De restwarmte en de kooldioxide (CO₂) gebruiken de tuinders zelf. Maar deze centrales draaien doorgaans gewoon nog op fossiel gas. Toepassingen van duurzame bronnen (aardwarmte, zonnepanelen in het glas) zijn nog experimenteel. Ook voor deze ruimtelijke ketens geldt: werkelijke duurzaamheid wordt pas bereikt als de oorspronkelijke bron hernieuwbaar is.

Op grond van het programma Grounds for Change over Noord-Nederland stellen Noorman en De Roo dat de kern van de opgave niet de winning van wind- en zonne-energie is. Dat moet ook gebeuren, maar in hun 'energielandschappen van de derde generatie' (na de turfwinning en de gas- en oliewinning) staat volgens hen de relatie tussen energie, ruimte en gebouwde omgeving centraal. "Daarbij wisselen ruimtelijke functies onderling energie uit op een

zodanige wijze dat de beschikbare energie op een zo efficiënt mogelijke manier wordt benut. Dat betekent dat de beschikbaarheid en de kwaliteit van energie steeds meer bepalend zal gaan worden bij de keuze waar activiteiten plaatsvinden." Van Kann en De Roo wijzen in het bijzonder op de kansen van 'energiescades', waarbij dezelfde warmte een aantal maal wordt gebruikt, voor een reeks functies die met een steeds afnemende temperatuur kunnen volstaan.

Zo blijft de energiesector nog wel even in beweging. De maatschappelijke behoefte aan structuur en optimalisatie is onmiskenbaar aanwezig, maar voortdurend dienen zich nog nieuwe mogelijkheden aan. Zo zijn pas sinds kort zonne-akkers in beeld: panelen die niet bevestigd zijn op gebouwen, maar gewoon op het land liggen. Boeren kunnen ermee in hun eigen energiebehoefte voorzien en het kan een oplossing zijn voor de vele overtoellige hectaren bouwgrond in Nederland. Schaliegas is een nieuwe optie, geen hernieuwbare bron maar volgens de pleitbezorgers een noodzakelijke vorm van energie in de overgang naar een duurzame huishouding. Uit verschillende onderzoeken blijkt bovendien dat het buitengewoon onverstandig is om op één paard te wedden. Om de doelstellingen binnen bereik te houden, moeten voorlopig nog alle zeilen worden bijgezet. Een heldere koers in dit bewegelijke veld, dat is de niet geringe opgave waar de energietransitie ons voor stelt.

- Bronnen
- H+N+S Landschapsarchitecten, "Kleine Energielandschap: ruimtelijke ordening van elektriciteitsopwekking: de voetafdruk van 3387 GWh" (2008)
 - Klaas Jan Noorman en Gert de Roo, "Energiescades: van de derde generatie", provincie Drenthe / Rijksuniversiteit Groningen (2011), met daarin ook de bijdrage van Martin Dubbeling en Michael Meijer, "Duurzame ruimtelijke ontwikkeling in Noord-Nederland" en Ferry van Kann en Gert de Roo, "Naar de 3e generatie energiescades: een methodiek tot regio-specifiek verbinden van energie en ruimte"
 - Anton van Hoorn en Jan Mathijsen, "De ruimtelijke impact van hernieuwbare energie, een verkenning", PBL-publicatienummer 1099, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving, juni 2013

Bron: PBL, 2013

Voor Windenergie: projecten met capaciteit vanaf 100 MW.
Voor andere vormen van duurzame energie: vanaf 50 MW.

De Rijkscoördinatiereregeling

vanaf 1 maart 2009 in werking

De rijksoverheid kan bij projecten van nationaal belang de besluitvorming coördineren. Projecten op het gebied van energie-infrastructuur die van nationaal belang zijn, worden gecoördineerd door de minister van Economische Zaken (EZ).

BESLUITEN TEGELIJKERTIJD EN IN ONDERLING OVERLEG
In de rijkscoördinatiereregeling worden de verschillende besluiten (vergunningen en ontheffingen) die voor een project nodig zijn tegelijkertijd en in onderling overleg genomen. Het gaat naast vergunningen en ontheffingen vaak ook om een inpassingsplan van het Rijk. Dit is een ruimtelijk besluit van het Rijk, vergelijkbaar met een bestemmingsplan.

Alle besluiten voor een project worden in principe tegelijkertijd in ontwerp ter inzage gelegd. Op dat moment kan iedereen daarop een zienswijze geven. De overheden nemen daarna de definitieve besluiten ook weer tegelijkertijd, rekening houdend met de ontvangen adviezen en zienswijzen. Als een burger of organisatie die belanghebbend is bij het besluit het niet eens is met een of meer van de besluiten, kan hij beroep instellen bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Er is dus geen bezwaarfase.

VERANTWOORDELIJKHEDEN VAN BETROKKEN PARTIJEN
Het Rijk neemt dus bij een project dat onder de rijkscoördinatiereregeling valt zelf het ruimtelijke besluit. Veel verantwoordelijkheden blijven bij rijkscoördinatie echter in eerste instantie ongewijzigd: de initiatiefnemer blijft verantwoordelijk voor een goede projectvoorbereiding en het aanvragen van alle benodigde vergunningen en ontheffingen; de vergunningen en ontheffingen, ook wel 'uitvoeringsbesluiten' genoemd, blijven de verantwoordelijkheid van dezelfde overheden als wanneer het project niet door het Rijk gecoördineerd zou worden. De gemeenten besluiten bijvoorbeeld zelf over de aangevraagde omgevingsvergunningen waarvoor zij bevoegd gezag zijn.

De coördinerende minister bepaalt echter, in overleg met de betrokken overheden, wanneer alle ontwerp-besluiten en definitieve besluiten genomen worden. Ook verzorgt deze minister de kennisgeving en terinzagelegging van de (ontwerp-)besluiten. Alle logistieke taken van de coördinerende minister worden door Bureau Energieprojecten uitgevoerd: coördinatie met de betrokken partijen, kennisgeving en terinzagelegging, ontvangen van inspraak, etcetera.

Als een uitvoeringsbesluit op problemen stuit, heeft de coördinerende minister de mogelijkheid om, in overleg met de minister tot wiens vakgebied het besluit behoort, dit besluit zelf te nemen. Hier wordt terughoudend mee omgegaan.

FASERING
De volgende fasen worden bij rijkscoördinatie doorlopen:

1. De initiatiefnemer maakt zijn plannen voor een bepaald energieproject vroegtijdig bekend aan de minister van EZ. In de wet ligt vast welke projecten automatisch onder rijkscoördinatie vallen. Voor deze melding dient de initiatiefnemer gebruik te maken van een standaard meldingsformulier.
2. Indien het project niet past in het geldende bestemmingsplan, bereiden de ministeries van EZ en lenM een ruimtelijk besluit voor in overleg met de initiatiefnemer en de betrokken overheden. Daarvoor wordt vaak een milieueffectrapport opgesteld.
3. Bureau Energieprojecten onderzoekt samen met de initiatiefnemer en de betrokken overheden welke vergunningen en ontheffingen voor het project nodig zijn.
4. De initiatiefnemer vraagt alle vergunningen en ontheffingen aan bij de bevoegde overheden. De coördinerende minister spreekt met deze overheden een gezamenlijke planning af.
5. De betrokken overheden maken in onderling overleg hun ontwerp-besluiten. De ministers van EZ en lenM stellen, indien nodig, ook een ontwerp-inpassingsplan op.
6. De ontwerp-besluiten liggen gebundeld ter inzage, samen met een eventueel milieueffectrapport. In deze periode kan iedereen schriftelijk inspreken. Vaak worden een of meer informatieavonden georganiseerd, waar ook inspraak gegeven kan worden.
7. De overheden verwerken de adviezen en inspraak en maken hun besluiten definitief.
8. De definitieve besluiten liggen weer gezamenlijk ter inzage. Belanghebbenden kunnen tegen deze besluiten beroep instellen bij de Raad van State.

De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State doet uitspraak op de beroepen tegen een of meer van de besluiten. In geval van rijkscoördinatie met een inpassingsplan van het Rijk gebeurt dit in één uitspraak, binnen 6 maanden na het einde van de beroepstermijn. Indien het vaststellen van een inpassingsplan geen onderdeel uitmaakt van de besluitvorming in een project, doet de Raad van State uitspraak binnen zes maanden na ontvangst van het verweerschrift van de betrokken overheden.

Bron: www.agentschap.nl

Energieakkoord: afspraken behoeven verdere uitwerking

NIUWSBERICHT | 06 september 2013

Op verzoek van de SER hebben ECN en PBL een inschatting gemaakt van de effecten van de in het 'Energieakkoord voor duurzame groei' afgesproken maatregelen. Het akkoord is uniek in de verregaande betrokkenheid van stakeholders en kan een trendbreuk worden in de manier waarop we voor de lange termijn onze energiehuishouding vormgeven. Veel hangt af van wat er de komende jaren mee gedaan wordt. Uit de inschatting van ECN en PBL blijkt onder andere dat de beoogde energiebesparing voorsnog buiten bereik blijft. Veel van de afspraken in het Energieakkoord moeten verder worden uitgewerkt.

Deelnemende partijen beogen met het akkoord de basis te leggen voor een breed gedragen toekomstbestendig energie- en klimaatbeleid. Het huidige akkoord heeft vooral het karakter van een uitvoeringsplan voor het realiseren van de Europese energiedoelstellingen voor Nederland in 2020. Een visie met een plan van aanpak op de energietransitie in de komende decennia moet feitelijk nog worden uitgewerkt. De innovatieve technische opties die voor de lange termijn nodig zijn krijgen bijvoorbeeld weinig nieuwe impulsen. Het akkoord richt zich vooral op energiebesparing, hernieuwbare energie en werkgelegenheid. De in het akkoord concreet uitgewerkte

afspraken over energiebesparing leiden tot 22 à 60 PJ (finaal) energiebesparing in 2020. De bandbreedte is groot, omdat sommige afspraken op verschillende manieren kunnen worden ingevuld. Ook met inbegrip van de maatregelen die buiten de doorrekening vielen wordt de ambitie van het akkoord om in 2020 100 PJ te besparen niet gerealiseerd. Dat betreft de toezegging van de sector glastuinbouw om nog eens 8 PJ te besparen en de voorziene aanscherping van het EU-beleid voor de transportsector met 15-20 PJ besparing. De concreet uitgewerkte afspraken leiden niet met zekerheid tot het halen van de Europese eis voor energiebesparing in 2020.

Volgens de berekeningen van PBL en ECN kan het Energieakkoord in 2020 leiden tot een maximaal aandeel hernieuwbare energie van 14%, bij een optimistische schatting van de realisaties van bepaalde opties voor hernieuwbare energie. Deze indicatie gaat uit van maximale effectiviteit van de afspraken rond energiebesparing. Tevens is verondersteld dat de barrières voor windenergie op land en zee worden geslecht, en dat het Rijk de

in het akkoord afgesproken extra budgetreservering van 375 miljoen euro daadwerkelijk inzet. Onder die voorwaarden is de doelstelling van 16% in 2023 binnen bereik.

Het Economisch Instituut voor de Bouw (EIB) heeft het netto werkgelegenheidseffect van het akkoord (waarin lastenverzwaringen zijn meegenomen) becijferd. Dit bedraagt tussen de 59.000 en 86.000 vol-tijdsbanen, dat zijn 10.000 tot bijna 15.000 banen per jaar vanaf 2017.

Er worden in het akkoord veel afspraken gemaakt die nadere uitwerking behoeven. De kwaliteit van de in het akkoord overeengekomen borging is daarom cruciaal. De kans op succesvolle uitvoering van het akkoord wordt vergroot als de voorzitter van de in te stellen SER-commissie een sterke positie heeft, er aandacht is voor de samenhang van maatregelen op korte en lange termijn en wanneer bovendien jaarlijks op transparante wijze verslag wordt gedaan van de activiteit van akkoordpartijen.

Bron: www.pbl.nl

De volgende partijen hebben op 6 september hun steun betuigd aan het Energieakkoord: Aedes, ANWB, Bouwend Nederland, Bouw, CNV, De Groene Zaak, De Natuur- en Milieufederaties, DeltaLings, Duurzame Energiekoepel, e-Deentraal, Energie Nederland, EVD, Fietzersbond, FME-CWM, FNV, Formule E-team, Greenpeace, IPO, Klimaatverbond, LTO Nederland, Metaalunie, MHP, Milieufederatie, MEB Nederland, Natuur & Milieu, Nederland ICT, Nederland krijgt Nieuwe Energie, Netbeheer Nederland, NS, NVB, Pensioenfederatie, RAI Vereniging, Rijksoverheid, Stichting ZERO Emissie Busvervoer, Transport & Logistiek Nederland, UNETO-VNI, Vastgoed Belang, VEMW, Verbond van Verzekeraars, VNA, VNCi, VNG, VNO-NCW, VNPI, Werkloosheidsfonds, Woonbond

De Nederlandse Energietransitie in beeld

Een duurzaam Nederland, hoe ziet dat er uit? Zowel de tekentafel als de grond vraagt om nieuwe visies, ontwerpen en uitvoeringstrajecten. De selectie gerealiseerde projecten, platforms, plannen en perspectieven laat een eerste stap zien.

FUJIFILM Tilburg
FUJIFILM Tilburg streeft naar een 100% CO₂-neutrale bedrijfsvoering. In 2011 liet het bedrijf door Eneco 5 windturbines bouwen op haar 66 hectare grote terrein, zodat in een deel van de eigen energiebehoefte kan worden voorzien. Het is het eerste windmolenpark binnen Tilburgse gemeentegrenzen.

Foto: Fujifilm Tilburg

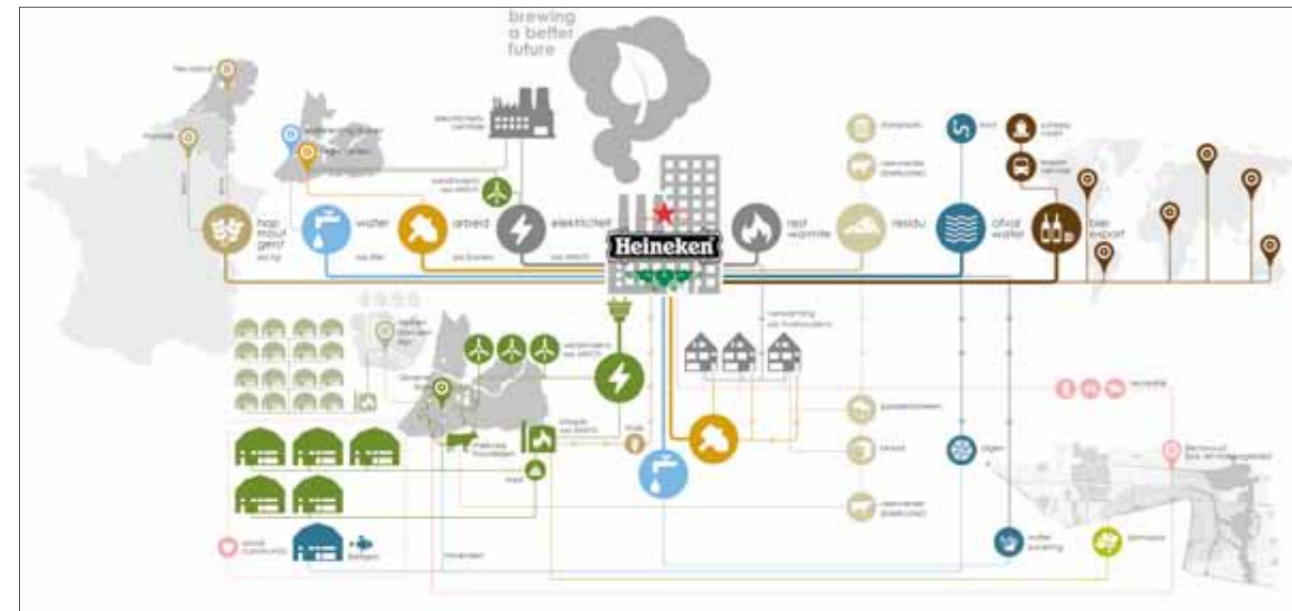
5 WINDMOLENS = 15-20 % VAN ENERGIEVERBRUIK FWI

Duurzame Transportcorridor Betuwe

In opdracht van de provincie Gelderland is in 2012, in samenwerking met Wing, het platform Duurzame Transportcorridor Betuwe opgericht. DTB focust op het versnellen van de energietransitie met speciale aandacht voor de infrastructuur in het gebied. Om de strategie van DTB een tastbaar beeld te geven zijn 10 iconprojecten geselecteerd, die de beoogde korte en lange termijn doelen representeren voor een energieneutraal Gelderland in 2050.

Beeld: Figuur 5.2 Icoonprojecten uit Tussenrapportage Duurzame Transportcorridor Betuwe, september 2013

Beeld: Heineken case, Perspectief Buitengebied door Posad en Except, uit: Zuid-Holland op St(r)room, onderzoeksagenda Ruimte en Energie, Provincie Zuid-Holland, 2013

Zonnepark Ouddorp

Zonnepark Ouddorp is een initiatief van Recreatiepark De Klepperstee. Coöperatie Deltawind heeft er uiteindelijk voor gezorgd dat het park is gerealiseerd. Het zonnepark is de grootste grondgebonden opstelling zonnepanelen van Zuid-Holland. Op 1,3 hectare grond staan ruim 2900 zonnepanelen, die gezamenlijk 787,00 kWh stroom leveren.

1,3 HECTARE ZONNEPANELEN = 1 CO₂-VRIJE CAMPING

Foto: Recreatiepark De Klepperstee / Coöperatie Deltawind U.A.

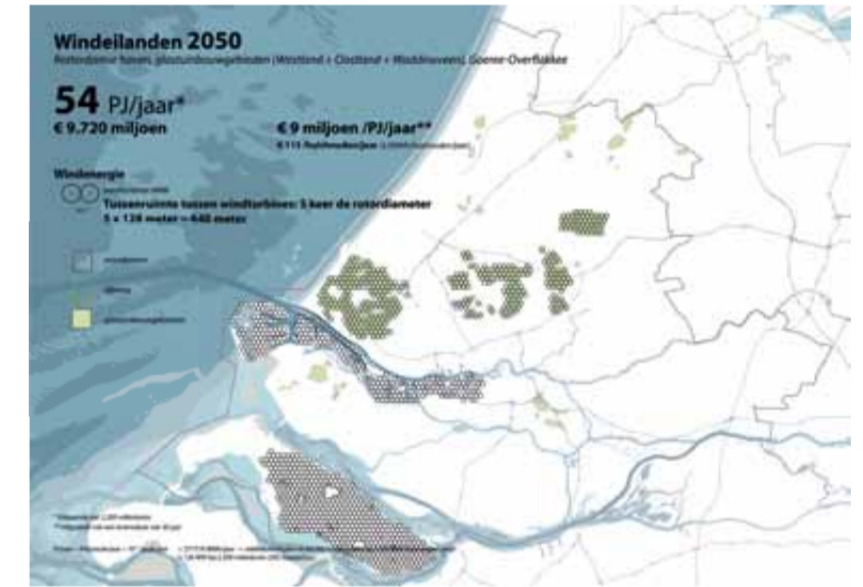
Windpark Zeewolde

Op 11 september 2013 opende prinses Beatrix het Prinses Alexia windpark in Zeewolde. Met 36 windmolens en een capaciteit van 122 megawatt, is het één van de grootste windparken van Nederland. Het initiatief van het park werd in 1998 door inwoners van het gebied zelf genomen. In samenwerking met gemeente, provincie, Rijk en energieleverancier NUON kon het park worden gerealiseerd.

36 WINDMOLENS E LEKTRICITEIT VOOR 88.000 HUIS HOUDENS

Zuid-Holland op Stroom

Om meer inzicht te krijgen in de kansen en mogelijkheden voor duurzame energie heeft de provincie Zuid-Holland in samenwerking met diverse organisaties, bedrijven en overheden en onder aanvoering van vier ontwerp bureaus, vier ruimtelijke perspectieven uitgewerkt. Studio Marco Vermeulen geeft met Bio Baseload een perspectief voor een fossielvrij Zuid-Holland in 2050 waarbij warmte voornamelijk uit de bodem (geothermie) wordt gehaald en elektriciteit uit wind en biomassa.

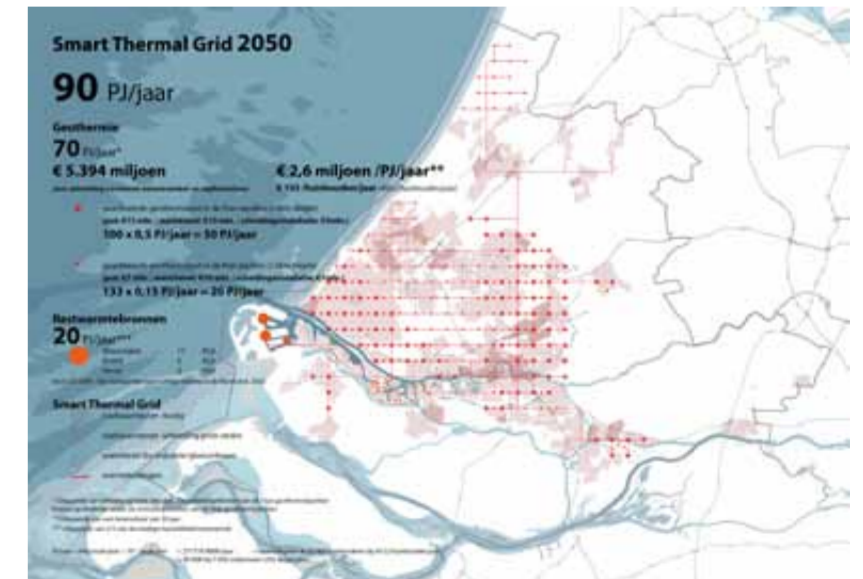
Biomassa Centrale Moerdijk

In de Biomassa Centrale Moerdijk wordt sinds 2008 pluimveemest verwerkt voor de productie van duurzame energie. Door middel van verbranding wordt een generator aangedreven die aan 70.000 huishoudens elektriciteit levert.

De pluimveehouders die zich verenigen in de coöperatie DEP combineren het aandeelhouderschap met het leveren van brandstof. DELTA is naast aandeelhouder ook afnemer van de groene stroom. De derde partner is land- en tuinbouworganisatie ZLTO.

Foto: ZLTO

Beeld: Windeilanden 2050 en Smart Thermal Grid 2050, Perspectief Biobaseload door Studio Marco Vermeulen, uit: Zuid-Holland op St(r)room, onderzoeksagenda Ruimte en Energie, Provincie Zuid-Holland, 2013.

DAGELIJK 2.000 TON MEST = 70.000 HUIS-HOUDENS ENERGIE

Ruimte voor duurzame energie in 2050

'We weten niet hoe een 100 procent duurzaam Nederland eruit ziet'

Gerrie Fenten
Ministerie van
Infrastructuur en Milieu,
DG Ruimte en Water,
Directie Water en Bodem

waarom er eigenlijk geen windmolens op de dijk kwamen, stond de uitvoeringsorganisatie voor renovatie van de Afsluitdijk al bijna klaar. Zij zaten natuurlijk niet te wachten op die vraag. Dat betekent voor ons dus samen met Rijkswaterstaat nagaan wat wel kan, en wat de consequenties daarvan zijn en vooral ook wat echt niet kan. Daar zitten we nu middenin. Daarnaast ben ik betrokken bij een aantal grote windmolenprojecten, Flevoland, Goeree-Overflakkee, de Wieringermeer, Tweede Maasvlakte. Met iedere keer weer de vraag: hoe kan de opgave voor windenergie in dit gebied gerealiseerd worden met draagvlak van iedereen: gemeenten, provincies, projectontwikkelaars en omwonenden. Op dit moment betekent dat vooral ook heel veel leren. Ook over ons eigen rijksbeleid en de wet- en regelgeving, want die blijken ook nog wel eens in de weg te zitten.

Je bent trekker van het Iconproject Ruimte voor Duurzame Energie. Wat moeten we ons daarbij voorstellen?

Het project is erop gericht om ruimte voor energietransitie een logisch onderdeel van ruimtelijke projecten, processen en procedures te maken. Het gaat daarbij overigens niet alleen op opwekking, maar ook om transport en opslag. Nu moet voor duurzame energie vaak achteraf ruimte worden gezocht. Vooral windenergie heeft die ervaring opgeleverd: we hoefden na het vaststellen van de doelstelling 'alleen nog maar ruimte te zoeken' en dan kwam het allemaal wel goed, dachten we. Niet dus. Dat moeten we veranderen: het ruimtelijke aspect van de energietransitie moet vroegtijdig mee worden genomen in onze projecten. En dat biedt ook kansen door de meekoppelende belangen. Tegelijk proberen we ook in lopende processen nog zoveel mogelijk voor elkaar te krijgen. Neem de Afsluitdijk. Toen de Tweede Kamer vroeg

techniek: wat goedkoop is en veel oplevert krijgt de voorkeur. Redenerend vanuit die bedrijven en huishoudens is het enige wat zij dan nog nodig hebben een vergunning. 'Regel dat even', zou je denken. Maar voor zo'n vergunning moet het wel passen in het bestemmingsplan. En zo ontstaat de eerste ruimtelijke discussie pas heel laat, over een heel concrete, specifieke plek, waar het ongetwijfeld net onhandig is. De kans is dan heel groot dat die vergunning niet wordt gegeven, om welke reden dan ook. En daarmee wordt die ruimte dus inderdaad een bottleneck. Vaak krijgen de vergunningsprocedures dan de schuld maar eigenlijk zit het 'em daar niet in. Het gesprek over de ruimte, van iets in je achtertuin tot en met de spreiding over het land, moeten we echt veel beter voeren.

Wat verwacht je van Atelier Making Projects?

Ik zou willen zien wat de consequenties zijn van de totale energieopgave voor ruimtelijk Nederland. En daarnaast de kansen in beeld. Ja, Nederland verandert, daar ontkomen we gewoon niet aan, maar er zijn ook een heleboel kansen en mogelijkheden. Als je vraagt waar windenergie goed zou kunnen, noemt bijna iedereen de dijk bij Lelystad waar nu al molens staan: een mooie rij molens, op

een dijk, in een grootschalig en bovendien kunstmatig landschap. Hetzelfde geldt voor de Neeltje Jans bij de Oosterschelde. Dat zijn geen bedreigingen maar kansen.

'Daarmee wordt die ruimte dus inderdaad een bottleneck.'

Tegelijk gebeurt er al heel veel – denk aan zonnepanelen, kleinschalige biovergisting, et cetera – maar hebben we eigenlijk geen goed beeld van wat het met elkaar oplevert. We zien heel veel kleine dingen gebeuren en de indruk ontstaat soms dat we al heel goed bezig zijn. Terwijl de mensen die eraan rekenen zeggen dat het nog peanuts zijn. Maar hoe groot moet het dan wel zijn? Hoe ziet het beeld eruit waarin we alle doelen wel halen? We weten nu niet hoe Nederland eruitziet als we echt alles zouden realiseren. Naar dat beeld zijn we op zoek, niet als eind- of streefbeeld maar wel om aan het denken te zetten.

Vermogen 2012: Wind op zee 228 MW, op land 2203 MW

Ontwerp-structuurvisie Windenergie op Land

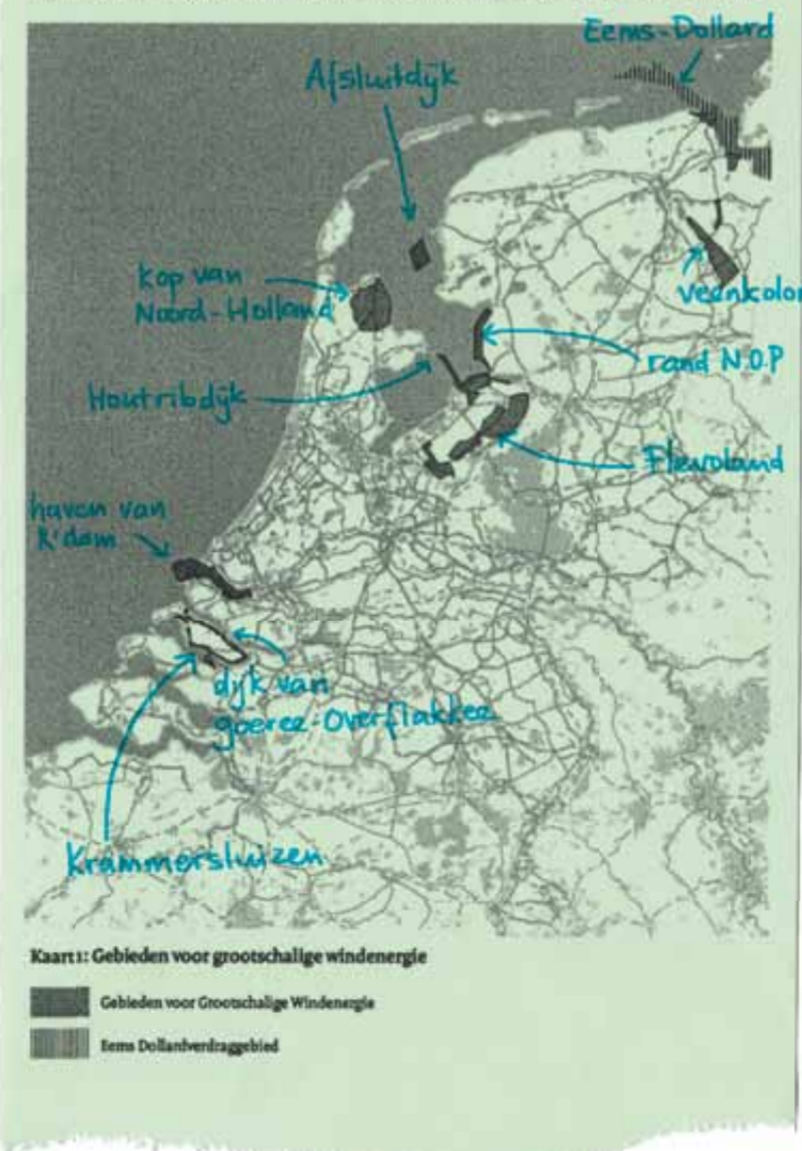
I. Inleiding I.1 Waarover gaat deze structuurvisie?

De Structuurvisie Windenergie op Land is een uitwerking van de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte. In deze uitwerking presenteert het kabinet een ruimtelijk plan voor de doorgroei van windenergie op het grondgebied van Nederland (land en grote wateren, doch niet de Noordzee). Doelstelling voor dit plan is, om zodanige ruimtelijke voorwaarden te scheppen dat begin 2020 een opwekkingsvermogen van ten minste 6000 megawatt (MW) aan windturbines operationeel is. In deze structuurvisie geeft het kabinet aan op welke manier dit mogelijk is, en wie verantwoordelijk is voor het aanwijzen van de ruimte voor deze windturbines. Hiervoor worden drie soorten beleid gepresenteerd.

Allereerst geeft het kabinet zijn visie op de principes volgens welke ruimte voor windenergie moet worden gevonden. Dit zijn de principes: bundeling in gebieden die geschikt zijn voor plaatsing van grote turbines, en bij het ruimtelijk ontwerp van windturbineprojecten aansluiten bij de hoofdkenmerken van het landschap. Vervolgens wijst het kabinet concrete gebieden aan die geschikt zijn voor zeer grootschalige windturbine-parken. In deze gebieden zal een belangrijk deel van de 6000 MW moeten worden gerealiseerd. Het kabinet zal initiatieven voor windturbineparken met een omvang van ten minste 100 MW toetsen aan deze gebieden. Om de doelstelling van 6000 MW te halen is het noodzakelijk dat ook buiten deze gebieden ruimte wordt geboden voor kleinere windturbineparken. Provincies kunnen daarvoor locaties aanwijzen of hebben dit reeds gedaan.

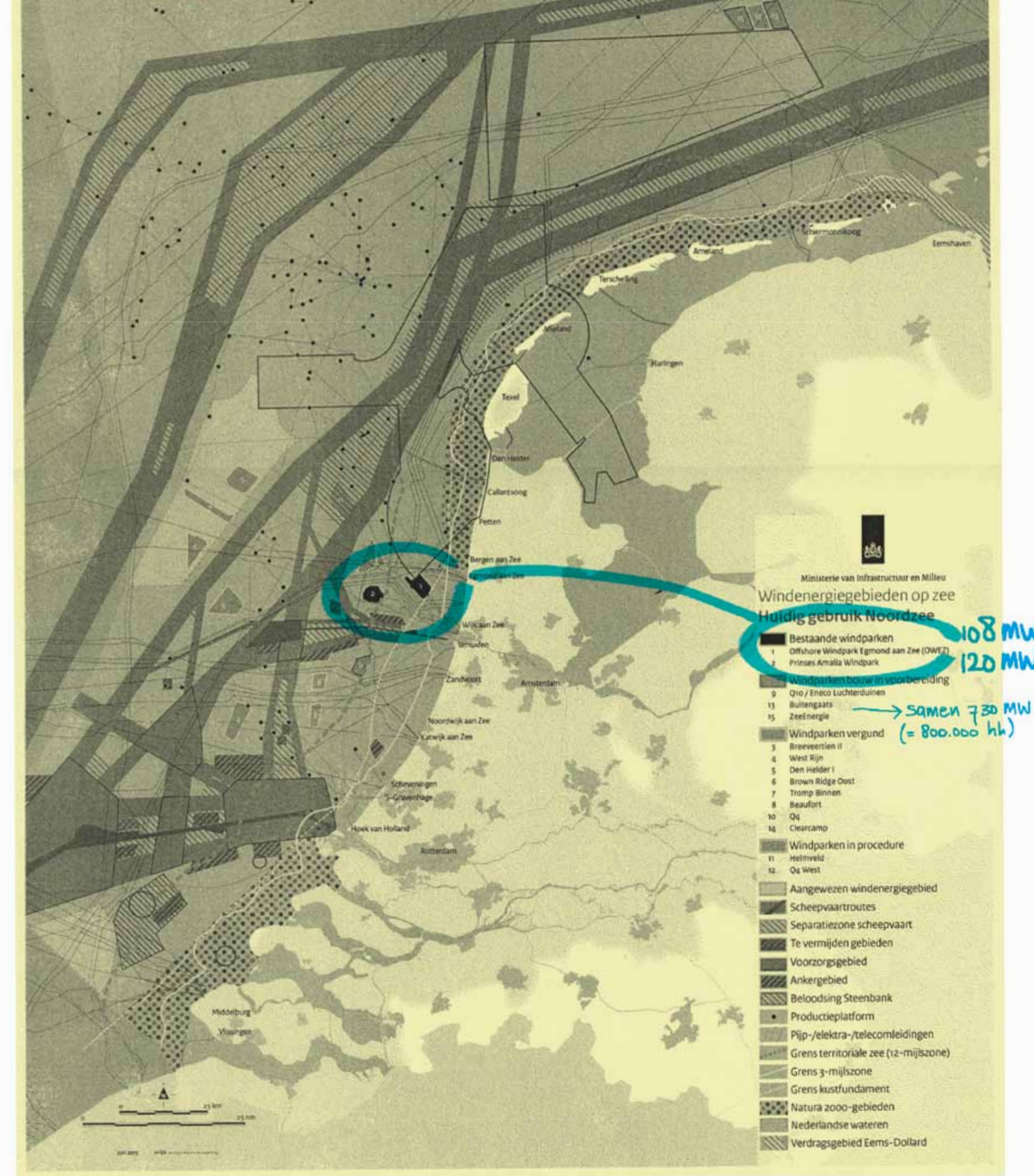
In het derde beleids onderdeel beschrijft het kabinet de taakverdeling tussen Rijk en provincies bij het ruimtelijk mogelijk maken van windenergie, en de prestatieafspraken die daarover met het IPO zijn gemaakt. Deze afspraken maken het mogelijk dat het doel van ten minste 6000 MW tijdig wordt bereikt. In een afzonderlijk hoofdstuk worden beleidsvoorwerpen besproken die van groot belang zijn voor het slagen van de doelen voor windenergie, zoals de stimuleringsregeling SDE en het landelijke elektriciteitsnet. Op die manier biedt de Structuurvisie Windenergie op Land duidelijkheid voor medeoverheden, burgers en marktpartijen over de doorgroei van windenergie op land en in zoete wateren. Deze nota bevat het ontwerp van dit beleid. Na bespreking van het

ontwerp met de Tweede Kamer en na beoordeling van zienswijzen over de ontwerp-structuurvisie en het Plan-Milieu-effectrapport zal het kabinet een vaststellingsbesluit nemen en aan de Tweede Kamer aanbieden.

De Ontwerp-structuurvisie Windenergie op Land is in maart 2013 aan de kamer aangeboden door de Ministers van IZM en EZ.

Deze kaart laat het huidige gebruik van de Noordzee zien. In de Structuurvisie Windenergie op zee wijst de Rijksoverheid geschikte locaties aan voor windparken op zee. De Structuurvisie verschijnt naar verwachting begin 2014.

Het Markermeer heeft een belangrijke plaats in meerdere rijksagenda's. De nationale, regionale en lokale aandacht en ambitie voor het Markermeer zijn groot en divers. Kunnen we toewerken naar een beeld waarin al die verschillende projecten samenkomen in één integraal handelingsperspectief?

Making Markermeer

In het Markermeer komen vele opgaven en projecten elkaar tegen. De ontwerp-Rijksstructuurvisie Amsterdam-Almere-Markermeer (RRAAM) schetst het toekomstperspectief van de regio en hoe deze zich de komende jaren organisch, met een gefaseerde aanpak kan ontwikkelen met zestigduizend woningen, aanpassing van de infrastructuur en ontwikkeling van de natuur in en rond het Markermeer. Tegelijk werkt het Ministerie van Economische Zaken aan een nieuwe natuurvisie en is de Natuurambitie Grote Wateren van datzelfde ministerie in voorbereiding. Het IJsselmeergebied speelt een grote rol in het Deltaprogramma: het water moet afgevoerd kunnen worden naar de Waddenzee en het IJsselmeer is tegelijk een van de belangrijkste zoetwaterreservoirs van Nederland. Dit alles gebeurt in nauwe samenwerking met provincies en gemeenten. Tot slot denken verschillende maatschappelijke organisaties mee in deze trajecten en dragen hun steentje bij in het versterken van dit gebied.

Dit alles leidt tot tal van beleidsmaatregelen die op verschillende termijnen aan de orde zijn. Waterkwaliteit, waterveiligheid, natuurwaarde en recreatieve waarden en

de grote toekomstige verstedelijkings- en infra-opgaven komen bij elkaar. Door deze projecten en opgaven in samenhang te bekijken kan worden geïdentificeerd en inzichtelijk gemaakt op welke manier ze elkaar beïnvloeden. Waar zitten de projecten elkaar in de weg, waar helpen ze elkaar, waar maken ze misschien andere maatregelen overbodig en hoe werkt dat in tijd? Het resultaat kan zijn een integraal beeld van het Markermeer als geheel, water, rand en land, met een handelingsperspectief uitgezet in de tijd. De visie in RRAAM kan zo worden geconcretiseerd en het te ontwikkelen beleid in de Natuurvisie en Natuurambitie Grote Wateren werkenderwijs getoetst en getest.

Het project *Making Markermeer* begint met een vooronderzoek. Een eerste inventarisatie en analyse moeten meer duidelijk maken over de échte meerwaarde, de participatie van regionale partijen en welke projecten zouden moeten meedoen. Pas dan wordt besloten of het project ook doorgaat. Frits Palmboom, hoogleraar op de Van Eesteren leerstoel aan de faculteit Bouwkunde van de TU Delft, leidt het vooronderzoek. Wordt vervolgd.

‘Er is niet zoiets als een vast evenwicht’

Bas Roels
Ministerie van
Economische Zaken, DG
Natuur & Regio

Je bent projectleider van de Natuurambitie Grote Wateren, een beleidsverkenning voor 2050-2100. Dat is een hele verre toekomst. Waarom zo'n lange termijn?

Juist voor natuur en de grote wateren moeten we wel ver vooruitkijken. De zeespiegel blijft stijgen, de afvoerpatronen van de rivieren veranderen. Het wordt warmer en daarmee neemt bijvoorbeeld de behoefte aan zoetwater voor de landbouw en drinkwater toe. De maatregelen die daarvoor nu of op de lange termijn nodig zijn, hebben een grote invloed op de natuur. Je zou

voedsel, enzovoort. Zo'n maatregel kan samengaan met de waterveiligheidsopgave. Je legt die oevers anders aan als je rekening houdt met het peilregime op lange termijn.

Hoeveel tijd hebben dat soort maatregelen nodig om tot hun recht te komen?

Een ecologisch systeem is voortdurend in beweging. Er is niet zoiets als een vast evenwicht. Het Markermeer is in 1976 afgesloten en nog steeds is geen stabiel systeem ontstaan. Dat zie je terug in de terugval en opkomst van bepaalde diersoorten. Maar het Markermeer heeft ook een structureel probleem. De variatie in leefgebieden is te klein. Een project als de Marker Wadden, het toekomstige moerasgebied bij Lelystad waar Natuurmonumenten aan werkt, voegt leefgebieden toe. Het vangt bovendien slib op. Omdat het Markermeer een ondiep en afgesloten water is, wervelt er veel slib rond. Dat maakt het water troebel.

Wat verwacht je van Atelier Making Projects?

De natuurontwikkeling vraagt om een aantal inrichtingsmaatregelen, maar die staan niet op zichzelf. Ze moeten en kunnen ook andere functies en belangen dienen. Natuur kan eraan bijdragen dat het Markermeer veel meer gaat betekenen voor de steden eromheen, bijvoorbeeld als recreatiegebied. Als we vooroevers willen aanleggen aan de Noord-Hollandse kust, kunnen we tegelijk strandjes en steigers maken. Ik zie dat wel voor me. Het water en de natuur hebben de stad veel te bieden, misschien niet in harde euro's maar zeker wel in welzijn: ontspanning, verkoeling. Making Projects kan dat op een scherpe manier inzichtelijk maken. Het kan laten zien hoe de oplossingen en maatregelen voor waterveiligheid, zoetwatervoorziening en natuur voor de BV Nederland nog meer kunnen opleveren.

‘Het Markermeer is in 1976 afgesloten en nog steeds is geen stabiel systeem ontstaan.’

bijvoorbeeld op termijn de watervoorraad in het IJsselmeergebied willen vergroten. Die besluitvorming vindt voor een deel nu al plaats. Om die besluitvorming zo goed mogelijk te laten verlopen doen we deze beleidsverkenning. Het Markermeer heeft bijvoorbeeld harde kades. Een deel daarvan willen we vervangen door natuurlijke, geleidelijk aflopende oevers. Dat heeft allerlei ecologische voordelen: vissen kunnen er paaien, vogels schuilen er en vinden er

Frits Palmboom benoemd tot hoogleraar Van Eesteren

NIEUWSBERICHT | TU Delft | 29 mei 2013

Ir. Frits Palmboom is benoemd tot hoogleraar op de Van Eesteren leerstoel. Frits Palmboom start op 15 juni 2013 voor een periode van drie jaar, met een dagtaak omvang van 0,4 fte, binnen de sectie Stedenbouwkundig Ontwerpen.

In 2010 heeft de Van Eesteren-Fluck & Van Lohuizen (EFL) Stichting haar meerjarenplan geactualiseerd. De stichting heeft daarin onder andere uitgesproken een bijdrage te willen leveren aan het debat over de ruimtelijke ontwikkelingen in het IJsselmeergebied. Daarnaast is het Deltaprogramma IJsselmeergebied in 2009 door de Rijksoverheid geïntieerd om Nederland voor te bereiden op de toekomstige opgaven met betrekking tot waterveiligheid en zoetwatervoorziening. Duidelijk is geworden dat deze opgave nauw verband houdt met de opgaven op het gebied van de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. Hier ligt een belangrijke uitdaging op het gebied van de combinatie en

integratie van ruimtelijke ordening, stedenbouw en landschapsarchitectuur met waterbouw en waterhuishouding. Deze uitdaging is onder andere uitdrukkelijk aanwezig in het IJsselmeergebied, waarvoor in het kader van het Deltaprogramma een apart deelprogramma is gestart. De Van Eesteren-Fluck & Van Lohuizen (EFL) Stichting, het Deltaprogramma IJsselmeergebied en de faculteit Bouwkunde aan de Technische Universiteit Delft hebben daarom gezamenlijk het initiatief genomen tot het instellen van een leerstoel gericht op deze problematiek.

Frits Palmboom is mede-eigenaar van het bureau Palmhout Urban Landscapes dat werkt aan ruimtelijke ontwerpen voor stedenbouw, landschap en buitenruimte. Palmboom heeft Stedenbouwkunde gestudeerd aan de TU Delft.

Benoemd naar Cornelis van Eesteren, ontwerper van het structuurplan voor de Zuidelijke IJsselmeerpolders (zie ook p 27)

Bron: www.bktudelft.nl

‘Mensen hebben behoefte aan eigen natuur’

Rijk van Oostenbrugge
Ministerie van
Economische Zaken,
DG Natuur & Regio,
projectteam Natuurvisie

Het kabinet komt met een nieuwe Natuurvisie, waarschijnlijk begin volgend jaar. Wat gaat er veranderen?

We willen de veerkracht van de natuur vergroten. Dan bedoel ik niet alleen de ecologische veerkracht, maar ook de maatschappelijke veerkracht. De afgelopen twintig jaar had het natuurbeleid een technisch karakter. Dat was, wat de ecologie betreft, succesvol. Binnen onze natuurgebieden hebben we veel bereikt, ook in vergelijking met het buitenland. Binnen de natuurgebieden dus. Daar hadden burgers en bedrijven weinig inbreng. Er staan geen fysieke hekken omheen, maar mensen beleven dat wel zo. De Oostvaardersplassen zijn daar een goed voorbeeld van. De consequenties vind je terug in het Oostvaarderswold, de brede natuurzone die in Flevoland gepland was. Toen de financiering van het rijk wegviel, klapte het plan in elkaar. Er was te weinig betrokkenheid in de omgeving. Dat bedoel ik met een tekort aan maatschappelijke veerkracht. De burger vraagt twee dingen van het natuurbeleid: eigen natuur, bijvoorbeeld in de stad of in een landschappelijke omgeving, en het beschermen van bedreigde soorten. Dat laatste krijg je als individuele burger niet voor elkaar. Er bestaat dus behoefte aan andere natuurbeelden naast die van de internationaal beschermde leefgebieden.

In het Markermeer komen nogal wat beschermde soorten voor. Vogels vooral. Hoeveel ruimte is daar voor de ‘eigen natuur’ van de mensen?

Voor de Marker Wadden lijkt zich een consortium te ontwikkelen van Natuurmonumenten en het bedrijfsleven. Wat voor natuur dat gaat worden, weten we nog niet. Eilanden waarschijnlijk, met geleidelijke overgangen tussen land en water, maar we moeten zien hoe het zich gaat ontwikkelen. Het verschil met vroeger is dat we als rijksoverheid geen ambities meer opleggen over welke soorten en welke aantallen. We hebben fiducia in de kansen voor de natuur en in de initiatiefnemers. De overheid blijft wel betrokken, verwacht ik. Maar dan als één van de spelers, niet als de speler die de doelen bepaalt. Of die overheid dan ons departement moet zijn, of de provincie of misschien RRAAM, daar hebben we nog geen antwoord op. In elk geval is het interessant dat minister Schultz en staatssecretaris Dijkzwaag begin dit jaar geld hebben gestoken in de Marker Wadden. Dat toont hun betrokkenheid.

Er is ook een Europese overheid. Die is vooral geïnteresseerd in het beschermen van soorten. Hoe ga je daarmee om? Natuurlijk komen we de Europese afspraken na. Ook in het Markermeer. Maar er zijn veel manieren om die afspraken te realiseren. Nu wordt naar ieder afzonderlijk Natura 2000-gebied gekeken, of daar de doelen

worden bereikt. Maar je kunt die ook op nationaal niveau beoordelen. Dat geeft meer flexibiliteit. Daarmee steken we onze nek uit, maar we willen die discussie graag voeren. Dat kan natuurlijk pas als we in Nederland alle afspraken zijn nagekomen. Daarom is de staatssecretaris nu bezig om

‘Het verschil met vroeger is dat we als rijksoverheid geen ambities meer opleggen over welke soorten en welke aantallen.’

de aanwijzing van Natura 2000-gebieden snel af te ronden. Daarna kan je zien of en hoe we die flexibiliteit kunnen inbrengen en we de natuur robuuster kunnen maken. Zonder in te leveren op het internationale belang, natuurlijk. Het Markermeer staat in relatie met de Oostvaardersplassen, maar ook met het Waddengebied en de Zuidwestelijke Delta. Zelfs met de westkust van Afrika, waar trekvogels overwinteren, en met Siberië waar ze in de zomer broeden. Daar kan je meer voor doen, ook als je niet vooraf oplegt waar welke vogel precies terecht moet kunnen en waar niet. Dat bedoel ik met ecologische veerkracht. Dat denkbeeldige hek om de natuurgebieden houdt niet alleen de mensen tegen, maar ook de dieren.

Wat verwacht je van het Atelier Making Projects?

Ik ben daar heel enthousiast over. Een ontwerpend project kan dit abstracte verhaal concreet maken. De ontwerpers kunnen laten zien wat er mogelijk wordt als je de voorwaarden van Natura 2000 minder strikt per gebied toepast, maar op een hoger schaalniveau. Dat kan tastbaar maken hoe je ruimte aan de samenleving en de economie kunt geven, en tegelijk internationaal belangrijke natuur kunt realiseren. Misschien komen dan ook de verbanden in beeld met de omgeving: het Groene Hart, de omgeving van Utrecht. Er komt nu een voorstudie naar de meerwaarde, want er ligt natuurlijk al heel veel. Maar een ontwerp is op zo'n groeiproces, waarbij natuurontwikkeling voortkomt uit de samenleving en niet alleen uit een technisch-ecologisch verhaal, dat zou super zijn. Dat lijkt me de allerhoogste ambitie: om de internationale betekenis van het Markermeer te verbinden met de betrokkenheid van burgers en bedrijven.

Bouwen aan nieuwe Natuurvisie

NIUWSBERICHT | Ministerie van Economische Zaken | 16 mei 2013

Iedereen kan genieten van natuur, bijvoorbeeld op 22 juni tijdens de '24 uur van de natuur'. Staatsbosbeheer zou eigenlijk zelf privaat geld kunnen werven waardoor natuur letterlijk op een andere manier gewaardeerd – en betaald wordt. Boeren, terreinbeheerders of particulieren moeten de mogelijkheid krijgen om een gezamenlijk plan te maken voor agrarisch natuurbeheer bij hen in de buurt. Op die manier is het makkelijker natuur te maken, te beheren en te beschermen.

Natuurvisie Dijkzma
Dat zei staatssecretaris Sharon Dijkzma donderdag 16 mei 2013 in reactie op het advies 'Onbeperkt Houdbaar' over natuur en landschap van de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur. Het kunnen allemaal onderdelen worden van de natuurvisie die Dijkzma met alle betrokkenen wil maken.

Privaat geld voor Staatsbosbeheer
Dijkzma reageert op het voorstel om te komen tot een goede mix van overheidsfinanciering en private financiering. Dijkzma: "Toen ik dat las, dacht ik meteen aan Staatsbosbeheer. Staatsbosbeheer zou meer gebruik moeten kunnen maken van privaat geld, net als andere organisaties, die dezelfde weg bewandelen, zoals Natuurmonumenten." Dat is een idee dat ik graag verder wil bespreken.

Natuur in alle tinten groen
Door verschillende betrokkenen op het platteland samen te laten werken kan er meer en robuustere natuur in Nederland komen. Dat plan heeft alleen kans van slagen als het gemaakt is met en door mensen en partijen die daar actief zijn, die daar belangen hebben, en die je nodig hebt om het te realiseren. Je kunt het dus niet zomaar kopiëren naar een ander gebied. Er lopen inmiddels vier pilots in het noorden van het land. "Die laten zien dat dit heel goed werkt. Omdat het maatwerk is."

Natuurtop in 24 uur voor de natuur
Dit 'nieuwe natuurdenken' betekent dus ook wat voor het handelen van Rijk, provincies, waterschappen, gemeenten en andere overheden. Dijkzma: "Wie deze veranderingen van binnenuit de ruimte wil geven, doet dat niet vanaf een ivoren toren. Daarom organiseren we op zaterdag 22 juni een Natuurtop en een 24 uur van de natuur. Op de Natuurtop ga ik met bestuurders, ondernemers en burgers bespreken hoe we het nieuwe elan kunnen omzetten in daden. De uitkomsten daarvan zijn, net als dit rapport, input voor de natuurvisie." Op dezelfde dag organiseren tal van organisaties activiteiten om van natuur te genieten, te waarderen en oog te krijgen voor bescherming door te laten zien wat we doen met natuur.

Bron: www.rijksoverheid.nl

"Met de top is een andere weg ingestegen in het denken over de natuur, door in te zetten op een robuust nationaal natuurnetwerk waar beleiden wordt wat er per gebied nodig is" (persbericht EZ 22-06-13)

INTERVIEW

'Amsterdammers kiezen nu nog voor Zandvoort. Daar kunnen we iets aan doen'

Michiel Ruis en Marieke Hofstra

Programmadirecteur en projectleider Natuur bij RRAAM

Jullie werken voor RRAAM. Dat staat voor Rijk-Regioprogramma Amsterdam-Almere-Markermeer. Het draait dus om meer dan het Markermeer alleen. Wat is de reikwijdte?

Ruis: Onze doelstelling is het verbeteren van de internationale concurrentiepositie van de Noordvleugel. We hebben daar drie ambities bij: de verstedelijking, de ontsluiting en de natuurambitie. Het is de bedoeling om 60.000 woningen bij te bouwen in Almere. Vergis je niet, dat is een stad met de omvang van Haarlem erbij. We moeten de ontsluiting daarop aanpassen, zowel binnen Almere als tussen Almere en Amsterdam.

Hofstra: De natuurontwikkeling is een zelfstandige ambitie met een eigen noodzaak. Maar we creëren er ook ruimte mee om andere ruimtelijke ontwikkelingen mogelijk te maken. We maken een mooi gebied waarbij je niet bij elke ingreep tegen de natuurwetgeving oploopt.

Ruis: Onze planning is adaptief, dus we werken niet met een van tevoren vastgestelde fasering. Er is bijvoorbeeld sprake van een nieuwe railverbinding tussen Amsterdam en Almere, de IJmeerlijn. Daar nemen we nu nog geen besluit over. Pas als er 25.000 woningen in Almere zijn bijgebouwd en er een reëel zicht is op de afronding van de tweede fase van IJburg, gaan we verkennen of de IJmeerlijn nodig is en hoe die er dan uit gaat zien.

Hoe kan het water van het Markermeer bijdragen aan de concurrentiepositie van Amsterdam?

Ruis: Je ziet dat recreatie, en kwaliteit van leven in het algemeen, belangrijker worden in de economische ontwikkeling. Dan heb je met zo'n meer midden in een stedelijk gebied goud in handen. Maar er gebeurt heel weinig mee. Je kunt mooi zeilen op het Markermeer, maar je vaart langs een kale Houtribdijk en je komt op het open water niet veel vogels tegen. Ook in de verstedelijking kunnen we beter gebruik maken van het water. Daarom is het plan voor Almere-Duin zo mooi. Daarmee zoekt Almere de oever op. Ook op IJburg zie je hoe mensen het water weten te gebruiken. Het stadsstrand Blijburg is een groot succes. Hoewel het Markermeer om de hoek ligt, kiezen Amsterdammers nu toch nog massaal voor het strand in Zandvoort. Daar kunnen we iets aan doen.

Hoe ver is het RRAAM-proces?
Ruis: De ontwerp-rijksstructuurvisie is nu

uit. De inspraakprocedure is afgerond en de Tweede Kamer heeft haar steun voor de hoofdlijnen uitgesproken. Eind dit jaar hopen we de definitieve structuurvisie vast te stellen, waarin projecten als de Marker Wadden een plek hebben en waarin de investeringen zijn toegekeken. Provincies, waterschappen, stadsregio en gemeenten hebben meegewerkt aan onze structuurvisie. Nu zijn we afspraken met elkaar aan het maken over het uitvoeren ervan. Ook dit moeten we gezamenlijk doen.

Hofstra: We zetten intussen ook al de eerste feitelijke stappen. We zijn gestart met de verkenning voor luwtemaatregelen in de Hoornse Hop. Deze luwtemaatregelen moeten voor zones met rustiger en helderder water zorgen. Dat is goed voor de natuur en geeft ook nieuwe kansen voor recreatie. We zetten binnenkort de eerste stap voor

'Luwtemaatregelen moeten voor zones met rustiger en helderder water zorgen. Dat is goed voor de natuur en geeft ook nieuwe kansen voor recreatie.'

de Marker Wadden. En ook bij andere projecten zoeken we naar kansen om ambities te koppelen, zoals bij dijkversterkingen in Noord-Holland. Allemaal bedoeld om dat gebied mooier te maken.

Ruis: In het Markermeer loopt het project NMIJ; Natuurlijker Markermeer IJmeer. Daarin doen we kennis op hoe de natuurontwikkeling in het Markermeer kan verlopen, hoe het precies werkt met die slibstromen, de golfslag en dergelijke. Ook daarmee versterken we trouwens onze concurrentiepositie. Die kennis kunnen we namelijk weer vermarkten.

Tijdens de planvorming liep er een afzonderlijk maatschappelijk proces, onder leiding van een onafhankelijk voorzitter (Guido van Woerkom). Waarom is daarvoor gekozen?

Hofstra: Dat is voor ons eigenlijk heel vanzelfsprekend geworden. Het maatschappelijk proces loopt al heel lang. Wij wilden partijen mee laten denken en hun kennis zo goed mogelijk benutten. We hebben ook de reguliere inspraakronde gehad, maar die heeft veel minder reacties opgeleverd dan je misschien wel bij zo'n project zou verwachten. Daaraan merk je dat het maatschappelijk proces zijn vruchten heeft afgeworpen.

Ruis: Wij geloven ook echt in de samenhang. Dat betekent dat je de opgave breed moet benaderen. De planoloog, de infrabouwer, de ecoloog, je moet ze allemaal bij elkaar hebben. Bovendien hebben de keuzes die we in RRAAM maken, effecten op andere regio's. Als we hier niet zouden bouwen, moet dat elders gebeuren, bijvoorbeeld in het Groene Hart. Ben je daar dan blij mee? Welke gevolgen heeft dat voor de infrastructuur? We vroegen dus eigenlijk van die partijen om over hun eigen schaduw heen te springen. Zij voelden die noodzaak zelf ook. Iedereen ging in die manier van denken mee. Dat vond ik mooi om mee te maken. Het betekende ook een zeker risico, want we wisten natuurlijk niet op voorhand of ze onze plannen zouden onderschrijven. Soms brachten ze ook dingen in die niet meteen pasten, maar die we uiteindelijk wel hebben meegenomen.

Waarom begint het project voor Atelier Making Projects met een voorverkenning?

Hofstra: Al pratende over de mogelijke meerwaarde van Atelier Making Projects kwamen we niet meteen tot een scherp omliggende opgave. We hebben het gevoel dat er nog kansen liggen, maar er is natuurlijk ook al veel getekend en in gang gezet. Voor ons en onze regionale partners, met wie we dit hebben besproken, moet het resultaat wel een vervolgstuk zijn, niet iets wat ons in de wielen gaat rijden. Om de opgave scherp te kunnen formuleren, hebben we Frits Palmboom, professor stedenbouw aan de TU Delft, gevraagd om een voorverkenning uit te voeren. Op basis van zijn conclusies zullen we besluiten of het project inderdaad doorgaat en zo ja, welke vraag we willen laten beantwoorden. Wat misschien kansrijk kan blijken, is als Atelier Making Projects kansen kan visualiseren. In de praktijk blijken mensen bang te zijn dat er van alles verloren gaat. Met een goede visualisatie kan je effecten inzichtelijk maken en het ontwerp erop aanpassen.

Blog 03 jul 2013
Roel Posthoorn

Woeste Gronden

Zo'n dertig jaar geleden spande het er nog om: de inpoldering van de Markerwaard. Gelukkig is destijds besloten om het Markermeer te behouden. En ligt er nog steeds een weergalozse open ruimte tussen Lelystad en Amsterdam, met een eindeloze horizon. Soms rijd ik 's avonds naar de Hurkende Man om het grote niets te zien, te ervaren. Ongetemd en onbestemd grijs water, zo voelt het. De laatste woeste gronden, in het blauwe hart van ons land.

Toch is destijds vooral besloten om de Markerwaard niet aan te leggen en niet zozeer om het Markermeer te behouden. Het Markermeer is een restant van de Zuiderzee, maar tegelijk ook een door mensen ontworpen landschap. De zoute zee is zoet gehouden, later ook afgesneden van het IJsselmeer en vitale ondiepe delen van de vroegere zee zijn ingepolderd. Het Markermeer

heeft al deze veranderingen niet zonder kleerscheuren doorstaan. De visstand is in de loop der jaren gedecimeerd en de vogelrijkdom sterk achteruitgegaan. De voedselketen is verstoord door een weke aliblaag die het bodemleven verstikt.

Als projectdirecteur Marker Wadden –en groot liefhebber van het Markermeer– werk ik aan een duurzame toekomst voor deze prachtplek. Met Marker Wadden ontstaat een archipel van eilanden en zandbanken én wordt het Markermeer van een verstikkende laag slib verlost.

Zo komt het Markermeer weer tot bloei, een paradijs voor vogels en vissen. Maar minstens zo belangrijk is dat met Marker Wadden ook een plek ontstaat om van de natuur te genieten. Want een duurzaam behoud van het Markermeer is alleen mogelijk wanneer veel meer mensen het Markermeer in hun hart sluiten. Duurzame liefde als de beste garantie voor behoud van dit woeste en weidse water.

- Roel Posthoorn
Projectdirecteur Marker Wadden
Natuurmonumenten
Bron: www.natuurmonumenten.nl/woeste-gronden/

Beeld EXPOSURE van Anthony Gromley (zie p.20) te bezichtigen op de strekdam (zie p.25)

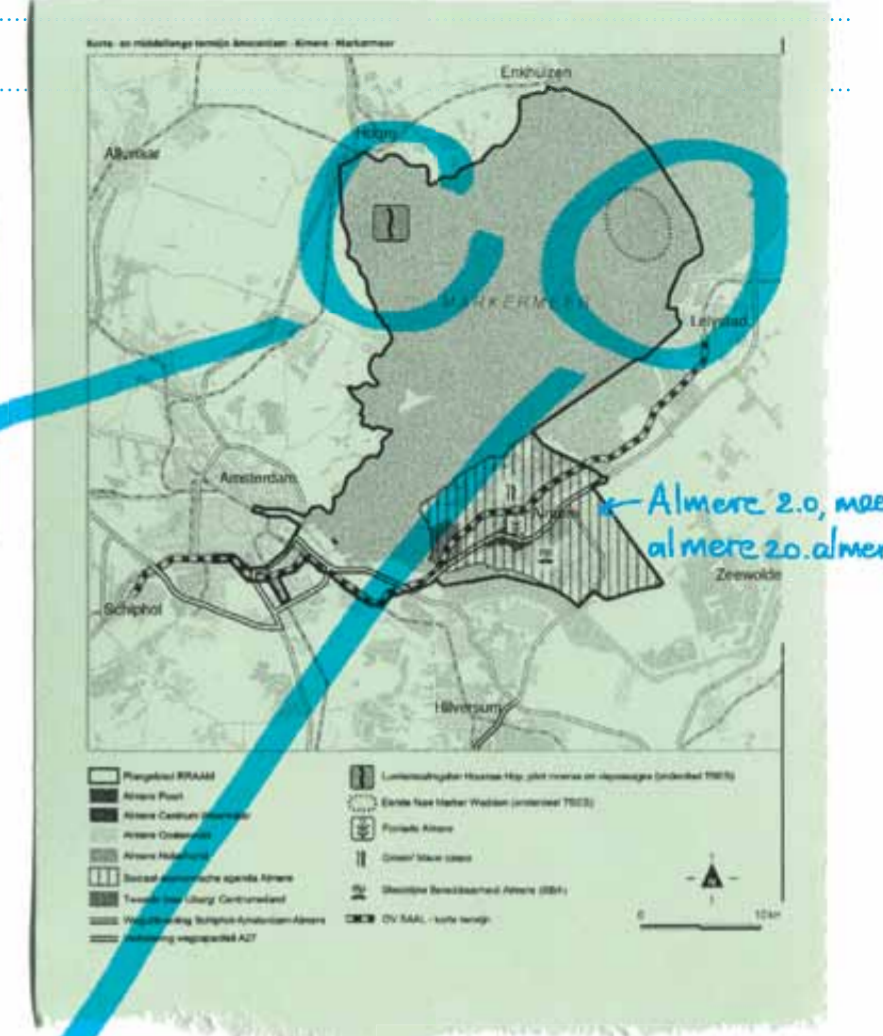
RRRAAM KAMERSTUK
www.rraam.nl

Ontwerp-Rijksstructuurvisie Amsterdam – Almere – Markermeer

VOORWOORD
Deze ontwerp-Rijksstructuurvisie is opgesteld binnen het Rijk-regioprogramma Amsterdam-Almere-Markermeer waarin het Rijk, de provincies Noord-Holland, Utrecht en Flevoland en de gemeenten Amsterdam en Almere samenwerken. Deze ontwerp-Rijksstructuurvisie is besproken in het bestuurlijk overleg van 25 maart 2013 tussen het Rijk en de regionale partners en is vastgesteld door de minister van Infrastructuur en Milieu (IenM), in overeenstemming met de staatssecretarissen van IenM en van Economische Zaken (EZ). Deze publicatie is in april 2013 aan de Tweede Kamer aangeboden.

De ontwerp-Rijksstructuurvisie ligt samen met de milieueffectrapportage (PlanMER) van dinsdag 7 mei tot en met maandag 17 juni 2013 ter inzage op de ministeries van IenM en van EZ, de provinciehuizen van de provincies Noord-Holland, Flevoland en Utrecht en de gemeentehuizen van Amsterdam en Almere. Het ontwerp is ook te raadplegen op de website van het Centrum voor Publiekparticipatie (CPP) (www.centrumpp.nl) en de site www.ruimtelijkeplannen.nl. In deze periode heeft eenieder de mogelijkheid om er kennis van te nemen en een reactie te geven. U kunt uw zienswijze schriftelijk indienen bij het CPP met behulp van een reactieformulier op hun website. Mondeling inspreken is ook mogelijk via telefoonnummer 070 - 456 96 02.

Naar aanleiding van de resultaten van de ter inzage legging en de behandeling in de Tweede Kamer, zal de minister van IenM, in overeenstemming met de staatssecretarissen van IenM en van EZ, een definitief besluit nemen. De definitieve Rijksstructuurvisie zal naar verwachting eind 2013 worden gepubliceerd.

Innovatief bouwproject in potentie het nieuwe visitekaartje van de Nederlandse waterwerken

Marker Wadden

Natuurmonumenten Uniek plan: natuureilanden in het Markermeer

Marker Wadden is een natuurherstelplan voor het Markermeer: één van de grootste zoetwatermeren in Europa. Een weergalooz vogelparadijs waar mensen in de toekomst volop kunnen gaan genieten.

WATERSPORTERS EN NATUURLIEFHEBBERS WELKOM!
Vrijwel alle 355 natuurgebieden van Natuurmonumenten zijn toegankelijk voor bezoekers. Ook Marker Wadden wordt natuur voor dieren en mensen. Al tijdens de aanleg willen we het gebied beleefbaar maken. Met de groei van Marker Wadden worden telkens nieuwe delen opengesteld voor publiek. Om het gebied voor dagexcursies bereikbaar te maken wordt gedacht aan een veerdienst vanaf Lelystad. Watersporters kunnen bij Marker Wadden aanmeren.

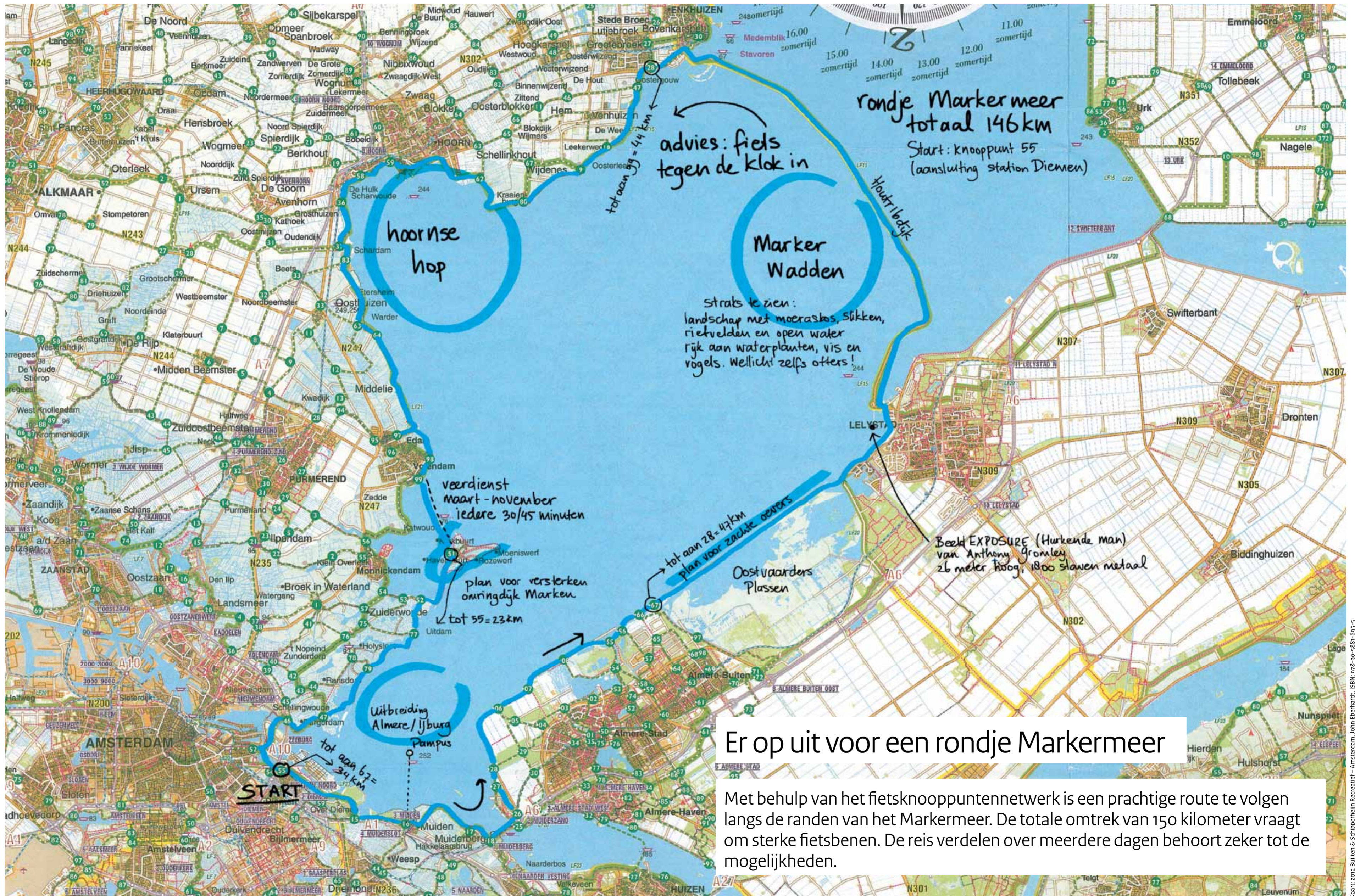
Bron: www.natuurmonumenten.nl/thema/marker-wadden

WAT IS ER AAN DE HAND?
Het Markermeer heeft geen natuurlijke oevers en het water is troebel door grote hoeveelheden slib. Met Marker Wadden pakt Natuurmonumenten beide problemen aan. We vangen het slib op en maken er eilanden met natuuroevers van. Bedreigde dieren en planten profiteren. Tegelijkertijd maken we het Markermeer aantrekkelijker. Zo zijn de nieuwe natuureilanden straks toegankelijk voor natuurliefhebbers en watersporters.

WEG VRIJ VOOR AANLEG MARKER WADDEN!
Voor de aanleg van het eerste natuureiland is 15 miljoen euro beschikbaar uit het boomfonds van de Postcode Loterij. Het kabinet investeert nog eens 30 miljoen. Met die 45 miljoen euro die nu voorhanden is, start de voorbereiding van de uitvoering. De verwachting is dat de aanleg in 2015 daadwerkelijk van start gaat. In tussen gaat de zoektocht naar financiering verder. Want het streven is dat Marker Wadden uiteindelijk een oppervlakte krijgt van 10.000 hectare.

15 miljoen van EZ, 15 miljoen van I&M er is 75 miljoen nodig voor de eerste 1000 ha

350 deelnemers, waarvan grootste deel niet uit traditionele 'groene sector'!

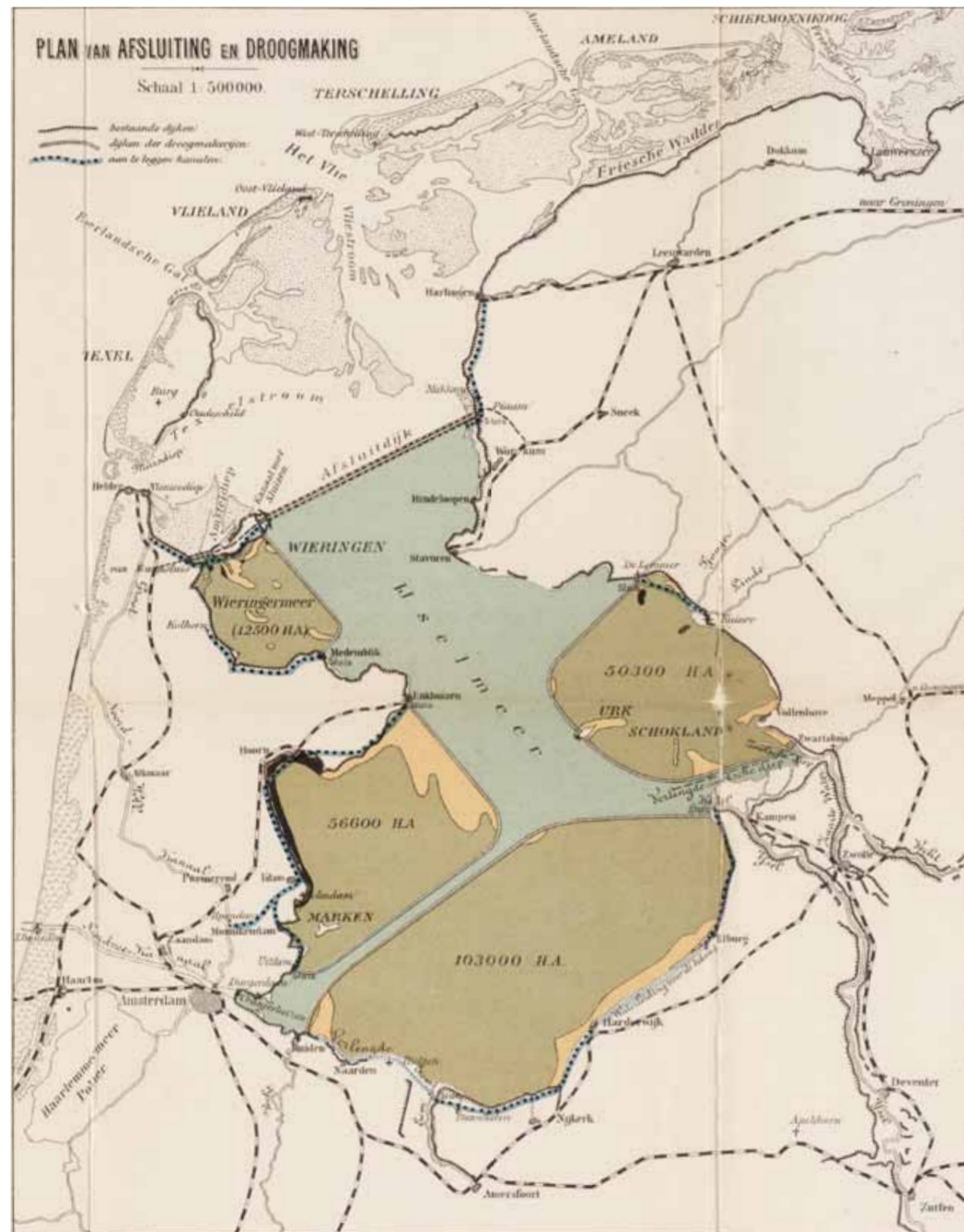
Er op uit voor een rondje Markermeer

Met behulp van het fietsknooppuntennetwerk is een prachtige route te volgen langs de randen van het Markermeer. De totale omtrek van 150 kilometer vraagt om sterke fietsbenen. De reis verdelen over meerdere dagen behoort zeker tot de mogelijkheden.

Kaart: 2012 Buiten & Schippenhijn Recreatief - Amsterdam, John Eberhardt, ISBN: 978-90-5881-695-5

Grote namen uit de Nederlandse waterstaats- en stedenbouwgeschiedenis maakten plannen voor de drooglegging en de inrichting van de Markerwaard. Maar steeds kreeg een andere polder voorrang. Tot het niet meer nodig was.

Een geschiedenis in vijf plannen

1918 – Plan van afsluiting en droogmaking der Zuiderzee (Plan Lely, behorend bij de Zuiderzeewet uit 1918)

1918
Als het parlement in 1918 instemt met het 'Plan van Afsluiting en Droogmaking der Zuiderzee', is er al bijna een halve eeuw op gestudeerd en over gedroomd. Land is tenslotte meer waard dan water, en een stuk veiliger bovendien. Steeds grotere meren en binnenzeeën waren drooggelegd, tot aan het enorme Haarlemmermeer toe. De Zuiderzee was de logische volgende stap, vonden de ingenieurs en politici die in 1886 de Zuiderzeevereniging oprichtten. Onder hen bevond zich de jonge waterstaatkundig ingenieur Cornelis Lely, die in 1891 een inpolderingsplan op papier zette. Niet veel later trad Lely als minister toe tot het kabinet. Hij stelde een staatscommissie in die de afsluiting en drooglegging onderzocht. De politiek hikte tegen het besluit aan, want het was kostbaar en onzeker. Extra landbouwgrond was in die jaren niet nodig, want de landbouw maakte een diepe crisis door. Maar tijdens de Eerste Wereldoorlog bleek dat Nederland te afhankelijk is van het buitenland voor zijn voedselvoorziening. In 1916 woedde bovendien een noorderstorm over de Zuiderzee, in een periode waarin de IJssel maximale hoeveelheden water loosde. Dijken braken of raakten zwaar beschadigd, er vielen slachtoffers. In 1918 is de tijd rijp om de Zuiderzee daadwerkelijk te temmen. Ingenieur Lely, opnieuw minister, heeft zijn plan nog liggen en past het op details aan. Een afsluitdijk scheidt de Waddenzee van het nieuwe binnenmeer. Open water blijft nodig om het toestromende rivierwater op te vangen, maar een groot deel kan ook worden drooggemaakt. Na de Wieringermeer, die al droog was vlak vóór de Afsluitdijk werd gedicht, zou het echte werk beginnen met de Markerwaard. Die wordt dan nog 'Zuidwestelijke Polder' genoemd. Maar in de jaren dertig treft de economische crisis ook Nederland en er is geen geld meer voor de dure zuidwestelijke. De Noordoostpolder is goedkoper en heeft een groter achterland. Dus die krijgt voorrang.

1944
Gedurende de Tweede Wereldoorlog is het nog steeds de bedoeling om de Zuidwestelijke Polder snel in te polderen. De behoefte aan landbouwgrond blijft het belangrijkste motief. Nog in 1944 studeert de Dienst der Zuiderzeewerken op het ontwerp van de polder. Vooral de noordelijke dijk vergt aandacht. De waterstaats-ingenieurs gaan uit van een efficiënt recht tracé. Maar die lijn voert dwars door het Enkhuizerzand.

Dat is een grillige ondiepte voor de kust, waar de getijdestroming geulen in de bodem heeft veroorzaakt. Deze geulen maken agrarisch gebruik praktisch onmogelijk. In die tijd werkt de vermaarde Amsterdamse stedenbouwkundige Cornelis van Eesteren voor de Zuiderzeewerken. Hij stelt voor om een gebogen dijk aan te leggen en het Enkhuizerzand in gebruik te nemen als bos- en recreatiegebied. Welk landschap de geulen en het zand opleveren, is niet op voorhand duidelijk. De biologische rijkdom staat voorop, niet het beeld. Dat is anders in het agrarische deel van de polder. Daar ontwerpt Van Eesteren samen met een andere grootheid uit de Nederlandse stedenbouw, Willem Dudok, een stelsel van bosgordels. De maat van vier tot zes kilometer komt overeen met een half uur fietsen. De bosgordels staan dwars op de belangrijkste autoweg, die niet over de dijk loopt maar buiten het Enkhuizerzand om. Voor het passerende verkeer levert dat een dramatisch effect op. Na de oorlog valt echter het besluit om Oostelijk Flevoland eerder droog te leggen dan de Zuidwestelijke Polder. Dat hangt samen met de groeiende behoefte aan een polderhoofdstad van formaat. De ideale locatie daarvoor, zo berekent men, ligt in de geprojecteerde oostelijke polder: het huidige Lelystad. De huidige Houtribdijk, ooit bedoeld als noordelijke dijk van de Markerwaard, zou pas worden geopend in 1976, maar de knik bij Enkhuizen is terug te voeren op de ontwerpen van Van Eesteren. Hij wilde zo een spannend beeld vanaf de dijk creëren, het zicht op Enkhuizen vrijhouden en het Enkhuizerzand sparen.

1944 – Ontwerp Zuidwestelijke Polder (Cornelis van Eesteren, 1944)

1961 – Structuurplan Zuidelijke IJsselmeerpolders, 1961

1961
De verstedelijkingsbehoefte neemt in hoog tempo toe. Agrarische grond is niet meer het enige doel van de inpolderingen. Het nieuwe land is ook nodig om de snel groeiende bevolking op te vangen. De samenleving heeft behoefte aan huizen en fabrieken, wegen voor het alsmear toenemende autoverkeer, recreatieterreinen om aan de drukte van de stad te ontsnappen. De Structuurschets voor de Zuidelijke IJsselmeerpolders uit 1961 laat een Markerwaard zien die nog steeds hoofdzakelijk agrarisch is, maar waar het autoverkeer de structuur bepaalt. Almere staat nog niet op de kaart, maar het bosrijke landschap dat langs de zuidrand van de nieuwe polders is getekend, is ook 'gebied binnen stedelijke sfeer'. Hier is een woonomgeving gedacht die zich kan meten met 't Gooi. In de Markerwaard zet dit bosrijke stadslandschap zich door tot bij het eiland Marken. Op het moment dat de structuurschets verschijnt, is echter duidelijk dat de inpoldering van de Markerwaard opnieuw is uitgesteld. De dijk naar Marken was al aangelegd en de werkhaven bij Enkhuizen lag al klaar, toen in 1959 het besluit viel om eerst Zuidelijk Flevoland aan te leggen. Die polder is kleiner, dus goedkoper. Dat deed ertoe, omdat na de watersnood van 1953 de deltawerken gerealiseerd moesten worden. Een deel van het budget was daarvoor nodig. Niemand twijfelt echter aan de Markerwaard. Die zal er komen, vroeg of laat. Als Lelystad en Almere op de tekenafel liggen, hebben de stedenbouwkundigen dan ook geen enkele aandacht voor het waterfront aan het Markermeer. Dat water zou niet meer worden dan een scheepsroute tussen Amsterdam en het IJsselmeer, het Oostvaardersdiep. De steden ontwikkelen zich achter de dijk.

1972
In studies, scenario's en onderzoeken loopt de Markerwaard gestaag vol. Meer wegen,

meer woningen, meer bedrijven. Zelfs een tweede nationale luchthaven, naast Schiphol. Tot twee keer toe wijst een commissie de Markerwaard aan als ideale locatie. Daar kan 24 uur per dag worden gevlogen zonder noemenswaardige geluidsoverlast en, ook niet onbelangrijk, de grond is in eigendom van de staat. Het beeld van de Markerwaard kantelt. Geen hardwerkende boeren meer, maar loeiende vliegtuigen. Geen platteland maar asfalt. Het verzet broeit en in 1972 werd de Vereniging tot Behoud van het IJsselmeer opgericht. Onder het motto 'Markerwaard van de Kaart' bepleit deze om af te zien van de drooglegging. De gedachte dat land altijd meer waard is dan water, raakt achterhaald. De Verstedelijkingnota uit 1976 toont voor het eerst weer een open Markermeer. De Markerwaard is nog niet verdwenen uit de plannen, maar op de lange baan geschoven. Er begint een lange periode van uitstel. De ene na de andere nota benoemt de Markerwaard als strategische reservering voor de lange termijn. Maar van afstel komt het niet. Daardoor wordt er nauwelijks geïnvesteerd in de natuur of de waterhuishouding. Intussen ligt er al wel een dijk tussen het Markermeer en het IJsselmeer. Gevolg is dat het slib, dat voortdurend door het ondiepe water stroomt, niet kan ontsnappen. Het water is troebel; op satellietfoto's valt tot op de dag van vandaag het kleurver-

2006 – Winnende inzending Eo Wijers-prijsvraag (West 8 urban design & landscape architecture, 2006)

1972 – Affiche van de Vereniging tot Behoud van het IJsselmeer, 1972

schil tussen de beide meren op. Het speelt de ecologie parten. In en om het water ontstaan natuurwaarden van internationale betekenis, maar het ecosysteem blijft wankel. Dat blijkt in de winter van 1992/93, een heel zachte winter met veel wind. In één klap neemt de populatie mosselen met zeventig procent af. Een keten van vervolgeffecten zet het ecosysteem op z'n kop.

2006

In 2006 is het IJmeer onderwerp van de Eo Wijers Prijsvraag voor regionaal ontwerp. Het IJmeer is het binnenmeer bij Amsterdam dat overblijft na inpoldering van de Markerwaard. Het blijft gewoon zo heten, ook nadat in datzelfde jaar het definitieve besluit valt dat de Markerwaard er niet gaat komen. Dat gebeurt in de Nota Ruimte van het tweede kabinet-Balkenende. Het Markermeer heeft zich onmisbaar gemaakt. Het is hard nodig voor de zoetwatervoorziening op land, is een onmisbare schakel in de internationale vogeltrek en ontpopt zich als een favoriet watersportgebied. Tegelijk blijft de noordelijke Randstad groeien en blijft het water in beeld voor woningbouw, niet in polders maar op eilanden. Amsterdam bouwt de wijk IJburg in het IJmeer en Almere maakt plannen voor nieuwbouw in het Markermeer. Tussen deze nieuwe stadswijken kan een tweede railverbinding de beide steden verbinden, over of onder het water. Tegen deze achtergrond schrijft

de Eo Wijers Stichting een prijsvraag uit. Het bureau West 8 wint met een radicaal ontwerp onder het motto Markeroog. Het ontwerp combineert natuurontwikkeling met verstedelijking, recreatie en watermanagement door een 'plaat' aan te leggen tussen het IJmeer en het Markermeer. Deze opgespoten plaat biedt plaats aan woningen in een natuur- en waterrijke omgeving en tovert het IJmeer om in een beschut binnenmeer. De noordelijke Randstad krijgt zo een prachtig metropolaan waterlandschap en de natuur heeft baat bij het heldere, luwe water. Aan de zijde van het Markermeer ontstaat een lagune die de variëteit aan leefgebieden voor plant- en diersoorten vergroot. De plaat en de lagune worden opgespoten met slib uit het Markermeer, zodat ook daar de waterkwaliteit verbetert. In de beleidsverkenningen van de jaren daarop blijkt zo'n compartimentering tussen IJmeer en Markermeer ecologisch, landschappelijk en financieel niet wenselijk. Maar de ideeën van West 8 en het kabinetsbesluit om de Markerwaard definitief te annuleren, zetten de geesten wel weer in beweging. Het RRAAM-project waar Atelier Making Projects nu bij aansluit, belooft de volgende mijlpaal te worden. Honderd jaar lang hebben de grootste namen uit de Nederlandse ontwerpwereld zich gebogen over dit gebied. Al hun ontwerpen zijn tevergeefs gebleken. Het wordt tijd om die traditie te doorbreken.

COLOFON

Dit is een uitgave van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu, Atelier Making Projects. Mits voorzien van een duidelijke bronvermelding mag de inhoud van deze uitgave worden gereproduceerd.

Ateliermeesters Atelier Making Projects:
Paul Gerretsen,
paul.gerretsen@deltametropool.nl
Elien Wierenga,
elien.wierenga@minienm.nl
Eline Toes, eline.toes@minienm.nl

Redactie en teksten:
Jelte Boeienga, Marjolein Dekker,
Peter Paul Witsen
Fotografie: Rob Poelenjee, tenzij anders vermeld
Grafisch Ontwerp: Ruben Doornweerd

Drukwerk: RODI Rotatiedruk
Oplage: 2500 exemplaren

© December 2013